

Universitäts- und Landesbibliothek Tirol

Quid Thascius Caecilius Cyprianus de corpore eiusque cultu iudicaverit

Göcking, Cornelia

[ca. 1935]

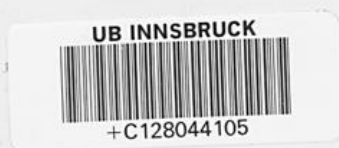

Quid

Thascius Caecilius Cyprianus

de corpore eiusque cultu
indicaverit.

5393

Exemplum.

De vita Cypriani.

De Gentilibus.

De Sordiditate.

De Sordiditate.

De vita I. : quia Cypriani corpus continetur.

De corpore "de lineo" Sordiditate.

De corpore a Sordiditate.

De sordiditate corporum sordidum et infirmum.

" " " gentilibus et christianis.

" " " Sordidum et sordidum.

De corpore sordidum Sordidum.

" " " artificia Sordidum.

Disputationem scripsit

" " " Sordidum et Sordidum.

De infirmitate corporis. Sr. Cornelia Göcking.

De sordiditate corporis et sordidum.

De sordiditate corporis.

Sordidum.

De vita I. : quia Cypriani corpus continetur.

De corpore sordidum.

De corpore sordidum et sordidum.

De sordiditate.

De sordiditate.

Sordidum.

De vita I. : quia Cypriani corpus continetur.

De corpore sordidum.

" " " sordidum.

" " " Sordidum et sordidum.

Sordidum.

E x e m p l u m .

P r o o e m i u m .

De vita Cypriani.

De fontibus.

De Carthagine.

C a p u t I. : Quanti Cyprianus corpus aestimaverit.

De corpore "de limo terrae" formato.

De corpore a Deo creato.

De aequalitate corporum maiorum natu et infantium.

" " " gentilium et Christianorum.

" " " dominorum et servorum.

De corpore imagine Dei.

" " " artificio Dei.

" " " templo Dei.

" " " symbolo Dei et ecclesias.

De infirmitate corporis.

De certamine corporis et animi.

De resurrectione corporis.

Comprehensio.

C a p u t II. : Quid de exercitationibus gymnycis sentiat.

De ludis universis.

De rebus religiosis cum rebus gymnycis comparatis.

De gladiatoribus.

De histrionibus.

Comprehensio.

C a p u t III. : Quid Cyprianus de balneis iudicaverit.

De balneis universis.

" " " mixtis.

" " " symbolum significantibus.

Comprehensio.

C a p u t IV.: De his, quae in Cypriani libellis ad
medicinam referenda sunt.

Religionis res cum medicinae rebus comparantur.

De medicis.

De morbis.

De pestilentia, qua Carthaginienses anno CCLII
laborabant.

Comprehensio.

C a p u t V.: De arte corporis humani exornandi.

De fuco aliisque eius modi rebus ad corpus
excolendum adhibitis.

De capillorum habitu.

De mundo muliebri.

Comprehensio.

C a p u t VI.: Quid de victu sentiat Cyprianus.

Mensam simplicem vehementer commendat.

De vini usu.

De ieiuniis servandis.

Comprehensio.

C o n c l u s i o .

I n d e x librorum, quos in meam rem converti.

P r o o e m i u m .

Qui hac aetate summo studio corpora exercent, ii sive scientes sive nescientes exercitationes antiquorum renovant. Iam multi sibi persuaserunt exercitationes corporum ad educationem universam pertinere, quorum sententiae in dies plures accedere non desinunt. Atque certamina corporum hodie denuo, ut apud antiquos, magna pars dierum festorum occupant. Ut autem nostrum est de hac renovatione cultus corporis Graecorum et Romanorum iudicium facere (quamvis a permultis varie commendetur et quatenus sanitati populi prodest, etiam publice adiuvetur, tamen non desunt, qui querantur, quod pueri et adulescentes nimis corporibus exercendis studeant animorum cultum neglegentes), ita iam Christianos primorum saeculorum, quippe qui hominem eiusque corpus ad novam quandam normam dirigerent et etiam atque etiam viderent, quantopere tum corpora colerentur et exercerentur tam et quot certamina in hoc genere fierent, has res aut probare aut negare oportebat. Atque per tria saecula Christianos contendere necesse erat, ut studia hominum sibi conciliarent eorumque vitam commutarent. In ipsa ecclesia controversiae exstiterunt, utrum Christiani in re publica versarentur necne. Ac Tertullianus quidem (circiter anno CLX Carthagine natus) flagitat, ut totum fere saeculum evitetur, cum omnibus locis idolatriam et superstitionem sentiat.¹⁾ Quibus de controversiis vir doctus A. Bigelmair haec dicit: „Alle diese schroffen Strömungen erkannten nicht den Vollberuf des Christentums, das nicht nur fähig und bestimmt ist, sittliche Ideen zu schaffen, sondern auch

1) In libro De spectaculis.

das bestehende Staats- und Gesellschaftsleben zu durchdringen und ihm sein Gepräge zu geben²⁾ Postremo non illi tam severi viri in ecclesia vicerunt, sed ii, qui ecclesiam et ipsam officia omnium hominum suscipere debere cognoverant, et qui se tam firmos tutosque esse persuasum habebant, ut non dubitarent, quidquid in cultu humanitateque antiqua probandum erat, assumere.

Quomodo ecclesia nuper orta de his rebus, in quibus cotidie versabatur, se gesserit, ex operibus scriptorum ecclesiasticorum cognoscimus³⁾, qui aut ipsi in cultu gentili adoleverunt ut episcopus ille Carthaginiensis Th. Casc. Cyprianus, aut certe, cum ipsi illum cultum spectarent, de iis, quae ad eum pertinebant, disserere poterant. Etsi autem non singulares libros de cultu corporis scripserunt, tamen operae pretium est locos, quibus de eo cultu agunt, colligere collectosque illustrare.

Hac disputatione e libris Cypriani Carthaginiensis, qui diu canonica fere auctoritate erant, ea eligere studui, e quibus appareat, quid de corpore humano eiusque cultu iudicaverit. Quod autem potissimum Cyprianum in eo genere elegi, eius in ecclesia auctoritate commendari videtur.

De vita Cypriani.

Eam partem vitae Cypriani, quae ad consilium nostrum pertinet, eos dico annos qui inter eius conversionem ad religionem Christianam et martyrium intercedunt, optime ex eius epistulis cognoscimus, quae multas res singulas de Cypriani industria episcopali continent. Accedunt eius tractatus, quibus, quae ex epistulis cognovimus, suppleuntur.

2) A. Bigelmair, 1. all. p. 11.

3.) Ethnici scriptores Romani huius temporis non tam saepe quam pro gravitate rei expectes cum religione Christiana transigunt. Cfr. Schanz, 1. all. p. 265.

De Cypriani denique duplici quaestione et supplicio "Actis proconsularibus" edocemur.¹⁾

Secundum Hieronymum²⁾ "De viris illustribus" c.67 Cyprianus natione Africanus fuit. Volgo Carthagine, capite Africae provinciae proconsularis, natus esse dicitur idque anno p.Chr.n. ducentesimo. Ex eius operibus manifestum est sum, ut erat mos, studio eloquentiae diligentissime operam dedisse atque Hieronymus et ipsum gloriosum dicendi magistrum fuisse testatur. Anno fere CCXLV Cyprianus in ecclesiam Christianam receptus est, quas tum ipsum in Africa magnos progressus fecerat.³⁾ Neophytus, cum doctrina excelleret, in conventu Christiano magna erat auctoritate. Brevi dignitate sacerdotali ornatus iam exeunte anno ducentesimo duodequingagesimo vel ineunte anno ducentesimo undequingagesimo episcopus consecratus est; "Iudicio Dei et plebis favore ad officium sacerdotii et episcopatus gradum adhuc neophytus et ut putabatur novellus electus est", ut ait Pontius.⁴⁾ Sedem igitur episcopalem accepit in urbe maximi momenti, capite totius Africae Latinae. Primo autem id egit, ut disciplinam traditam emendaret,⁵⁾ quae longa ante

1) Cum Monceaux: Histoire littér. de l'Afrique chrétienne p.179, Corssen: Das Martyrium des Bischofs Cyprian, Harnack: Das Leben Cyprianus von Pontius, multique alii librum Pontii, qui "Vita et passio Cypriani" inscribitur, verum et fide dignum esse contendunt, Jos. Martin: Die Vita et Passio Cypriani, (Reitzenstein: Die Nachrichten über den Tod Cyprianus secutus) haec sibi effecisse videtur; „Ein Teil des Berichteten lässt sich leicht aus Cyprians Schriften folgern, anderes, wie seine Bekehrung ... ist von anderen Personen auf den karthagischen Bischof übertragen, wieder anderes, wie die Übung der continentia, die Veräusserung seiner Güter ... erklärt sich teils als Konstruktion nach biblischen Vorbildern, teils widerspricht es den bestimmten Angaben Cyprians selbst Aus dem vorgelegten Material lässt sich ... zur Genüge erkennen, dass die Vita et Passio Cypriani in keinem Punkt verdient, als Quellenwerk für die Lebens- und Leidensumstände des grossen karthagischen Bischofs zu dienen. ... Sie steht mit anderen derartigen Literaturwerken (z.B. den Acta Perpetuae und Montani), teilweise sogar sächlich, in einem

Decii persecutionem pace corrupta erat.⁶⁾ Atque Cyprianus, cum omnino in vita cotidiana virum se praestaret, etiam disputationes et epistulas imprimis eo consilio scripsit, ut disciplinam et mores Christianos inculcaret et emendaret. In hoc genere nonnullas conspicuas res ad communem vitae usum pertinentes memoriae nostrae tradidit, quoniam, quidquid ad ecclesiam, rem publicam, genus humanum spectabat, dignum existimabat, quod respiceret. — Cum imperator Decius anno CCL/CCLII Christianos persequeretur, Cyprianus prope Carthaginem latebat, quia de industria praeter ceteros episcopi petebantur.¹⁾ Sed regimen conventus sui tamen ipse exercuit, id quod magno numero epistularum, quas illo tempore scripsit, demonstratur. Anno CCLI paulo post sollemnia paschalia Carthaginem, in sedem episcopalem, rediit. In synodo paschali eiusdem anni necesse erat Cyprianum et in quaestione de lapsis, quae utique solvenda erat, et in schismate Felicissimi versari.²⁾ Eodem fere tempore periculosum schisma Novatianum exortum erat, ad quod opprimendum Cyprianus quoque multum contulit. Deinde, cum anno CCLII pestilentia saeviret, conventui suo magnopere auxiliatus est. Anno CCLV, quo grave tempus persecutionum et tentationum finem habere videbatur, acris illa controversia de baptismo haereticorum inter Stephanum papam et episcopum Carthaginensium exarsit, quae non prius desiit, quam Stephanus martyrio mortuus est (anno CCLVII a.d. IV. Nonas Aug.) Eodem fere tempore etiam Cyprianus in

so engen Zusammenhang und Abhängigkeitsverhältnis, dass ihr irgendwelcher positiver Wert nicht zukommt." — Idem sentit H. Koch: Cyprian- Untersuchungen p. 75. 2) Hieronymi: De viris illustribus liber; ed. G. Herdingius. Lipsiae 1879 p. 39. 3) Conf. Tert. Apolog. c. 37: "Hesterni sumus; et vestra omnia implevimus urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum: sola vobis relinquimus templa." (Oehler p. 127) 4) "Vita Caecili Cypriani" c. V. (Hartel vol. III. p. XCV/9) Quae sententia conclusa esse potest ex ep. 59.5; p. 672/5: "Nemo post divinum iudicium, post divinam iudicium post populi suffragium ... iudicem se non iam episcopis (Cypriano) sed Deo faceret." 5) Ep. 59.6 p. 673/11 de se dicit: "in quiete serviens disciplinae." 6) De lapsis 5. p. 240/7: "Dominus probari familiam suam voluit et quia traditam nobis divinitus disciplinam pax longa corruperat "

iudicium vocatus ab Aspasio Paterno proconsule Curubim in exilium missus est, ubi annum fere māsit, Anno CCLVIII altero et acriore edicto Valeriani damnatus postridie Idus Sept. gladio percussus est, ut primus martyr ex episcopis Carthaginis factus est.

De fontibus.

Hieronymus in libro "De viris illustribus" memoriae tradit servum Cypriani narravisse: "Numquam Cyprianus absque Tertulliani lectione unum diem praeterisse ac sibi crebro dicere 'Da magistrum'. Tertullianum videlicet significans".¹⁾ - E verbis "Da magistrum" apparet, quae ratio Cypriano scriptori cum Tertulliano intercesserit.²⁾ Sed etsi Hieronymus illa verba non tradidisset, tamen nobis existimandum erat, Cyprianum sibi Tertullianum ut exemplum proposuisse. Nam ecclesia Latina Tertulliani demum beneficio loqui didicerat, quippe qui copiam verborum, quae ad id tempus in usu erat, incredibili quadam audacia renovavisset et supplevisset, Qua re per se intelligitur Cyprianum neophytum, qui e rhetorum scholis exierat, ingenium Tertulliani popularis in suam rem convertisse. Si autem hos scriptores inter se compares, magni interest, ut respicias, quam fuerit diversa eorum indoles, ut eorum opera non ad eandem normam revocanda sint. Sed Cyprianus, qua erat eius prudentia,³⁾ ex operibus magistri sententiarum plenis et saepe impetuose et argute scriptis ea eligere sciebat, quibus in disciplina ecclesiae firmanda et excolenda adiuvari posset. Cyprianus enim, quae Tertul-

1) Ep. 59.6 p.673/12; "in tempestate proscriptus, adplicito et adiuncto episcopatus sui nomine, totiens ad leonem petitus ..." 2) Conf.: O.Ritschl, l.all. p.55. J.Peters, l.all.p.204.

1) Hieronymi: De viris illustribus liber; ed.G.Herdingius Lips.1879. c.53. p.37. 2) Conf. Keenan, l.all. p.10 ss.

3) "Das praktische Genie Cyprians." Conf. Fr.W.Rettberg, l.all. p.291.

6

lianus cogitavit, ipse mente recepit receptaque nova forma reddidit.¹⁾ Recepit autem tantum ea, quae cum sacris litteris, quarum studio vehementer operam dederat, congruit neque omittit de Tertulliani scriptis suo iudicio uti. Imprimis pro ingenii sui acumine auream mediocritatem inter extremas sententias tenet.²⁾ Quae autem in eius scriptis de Tertulliani sermone admonent, ea Cypriani aequabilitati generis dicendi non officiunt. Eius scripta profecta sunt a viro maturitate ingenii et ingenuitate morum praestanti, quotiens tempora ipsa eius stilum postulabant.

Nunquam vero Cyprianus Tertulliani auctoris mentionem facit neque in multis libellis suis ullum locum e litteris profanis, quarum ut orator haud dubie peritissimus erat, ad verbum affert.³⁾ Unum autem opus, quotiens occasio data est, profert i.e. sacras litteras. Quamquam philosophia illius aetatis scilicet nonnihil ad virum doctissimum pertinuit, licet ipse id ignoraverit atque contemptionem philosophiae prae se tulerit.⁴⁾ Nam ipsa philosophia populari Stoicorum, Cynicorum, Neopythagoreorum, quae tum vigeat, eius studia valde adiuvantur, propterea quod eorum consilium erat iudicia naturae iam pridem cognita, sed tum mortua, in vitam revocare.⁵⁾ Diatriba enim, cum populum

1) Conf.: A.v.Harnack: Tertullian in der Literatur der alten Kirche. p.545. 2) Conf.: O.Bardenheuer, l.all. p.403.

3) Conf. H.Koch: Cyprian. Untersuchungen p.286 4) De bono pat. 3.p.398/18: "Nos autem ... qui philosophi non verbis sed factis sumus, nec vestitu sapientiam sed veritate praeferimus, qui virtutum conscientiam magis quam iactantiam novimus, qui non loquimur magna sed vivimus ... ", Ep. 55.16. p.635/7: "Inter Christianos autem et philosophos plurimum distat ... vitanda sunt quae non de Dei clementia veniunt, sed de philosophiae durioris praesumptione descendunt."

5) Conf. P.Wendland l.all. p.85.

edocens et firma de moribus praecepta adhibens ad vitam formandam magni esset momenti, etiam religioni Christianae multis modis utilis erat, etsi ab aliis principiis proficiscebatur. Quae cum ita sint, minime mirum est, quod nonnullae formae, quibus illi philosophi ad populum ^{ad populum} erudiendum utebantur, Christianum educandum adhibitae sunt. Imprimis ii viri, qui philosophiae periti ad religionem Christianam transierant, vollens nollens novam doctrinam cognatis cogitationibus philosophorum ethnicorum accomodaverunt. Tertullianus quidem in libello "De pallio" diatriba ex parte aliqua satirica vestem philosophi defendit.¹⁾ Etiam in Cypriani libellis nos saepius de philosophia admoneri G. Morgenstern demonstrare studuit.²⁾

De Carthagine.

Ut intellegamus, quomodo Cyprianus de cultu corporis iudicaverit, opus est nosse, quae fuerit eius aetate condicio urbis Carthaginiis. Cum Caesar anno a. Chr. n. XLIV in loco Carthaginiis deletae coloniam Romanam eiusdem nominis condidisset, haec nova Carthago brevi opulentissima urbe Africae provinciae florentissimae facta est. Ad quam tam celere incrementum multum contulit opportunus in Africae ora situs. Portu restituto Carthago brevi primum emporium factum est, unde frumentum, quod undique ex interioribus partibus provinciae comportabatur, Romam vehebatur. Magnum autem commercium habebat cum Sicilia quoque, Gallia, Graecia, Oriente, Marmor Numidicum vel Ostiam vel in Galliam exportabatur; e Graecia opera figlina, ex Oriente aetate Cypriani vestimenta pretiosa et serica importabantur.³⁾ Ita mercatura fons uberrimus erat, ex quo divitiae Carthaginiensium manabant. Imprimis autem incrementum Carthaginiis benevolentia quoque imperatorum Romanorum cum in

1) Conf.: J. Geffcken; l. all. p. 58.

2) G. Morgenstern: Cyprian, Bischof von Karthago, als

Philosoph. 3) Conf.: De lapsis c. 30 p. 259/15: "tu licet indumenta peregrina et vestes sericas induas "

provinciam Africanam tum in urbem Carthaginem collata adiuuabatur. Hadrianus quidem Carthaginensibus magnificum illum ductum aquae extruxisse videtur, quo aqua abundabat¹⁾. Imperator Antoninus thermas, quae ab eo nomen traxerunt, exornavit; ex earum reliquiis hodie quoque pristina magnificentia concludi potest.²⁾ Praeter thermas autem Antoninianas incolae urbis aliis quoque thermis utebantur ut Maximinianis, Gargilianis, Iustinianis.

Neque minus Romanis Carthaginenses ludos publicos amabant. Amphitheatrum, cuius scriptores ecclesiastici saepissime mentionem faciunt, magnitudinem Colossei Romani paene aequavit.³⁾ Tertullianus circum magnificum atque stadium describit, Cyprianus legentes in theatrum ducit, ubi imprimis comoediae et tragoediae a Graecia et Roma receptae spectabantur. Ineunte saeculo tertio Carthago odeum accepit ad ludos pythicos et musicos destinatum.⁴⁾

Opes autem Carthaginensium non tantum aedificiis publicis, sed etiam vita privata ostentabantur. Domus incolarum opulentorum, plerumque aedificia modicae artis, sed haud raro etiam summae magnificentiae, et crustis marmoreis et operibus tectoriis exornatae erant. Atque magnae familiae servorum elaborabant, ut voluntatibus dominorum satisfacerent.

Laude florebant scholae quoque urbis, quo e tota provincia adulescentes ut a grammaticis et rhetoribus

1) Conf.: Aug. Audollent, l. all. p. 56. H. Leclercq

(Dictionnaire d'Archéologie chrét. et de Liturgie II.

p. 2201) s. V. "Carthage". 2) Conf.: Audollent l. all. p. 242:

"Un monument de rare magnificence. Colonnes de granit et de marbre, pavages de mosaïque, plaques de marbres variés et précieux garnissent les murs, rien ne manquait à sa splendeur."

Vide etiam: Gagnat: Sur l'Inscription des thermes de Carthage. (Revue arch. X. 1887 p. 171).

3) Conf. A. Audollent, l. all. p. 301. Leclercq, l. all. p. 2277. 4) Conf.: Tert.

"Scorpiace VI. et "De pallio" IV.

excolerentur confluebant. qua re Carthago non solum in rebus publicis, sed etiam in litteris caput provinciae fuit.¹⁾

Manifestum vero est Carthaginem non unius gentis ingenium et mores prae se tulisse.²⁾ Nam eius incolae erant Mauri, Poeni, Graeci, Iudaei, Romani, multae aliae gentes. Quamquam Romani semper maximum habebant momentum. Coloni ex Italia profecti urbem Romanam diligentissime imitati non solum cultum Romanum, sed etiam luxuriam et libidines Romanorum in Africam transtulerunt. Carthaginem ineunte saeculo quinto in commercio, in litteris, in moribus "in Africano orbe quasi Romanam" fuisse testatur Salvianus presbyter ille Gallicus in libro "De gubernatione Dei" (VII.16.67.) Atque C.Iul.Solinus grammaticus Carthaginem iam saeculo tertio "alterum post urbem Romanam terrarum decus esse" praedicat.³⁾ Cum M.Antonius Gordianus anno p.Chr.n.CCXXXVIII Maximino Thraci imperator oppositus in urbem Carthaginem introiret, Carthaginienses voluisse omnia ut Romae fieri Herodianus memoriae tradit.⁴⁾

1) Conf.: Th. Mommsen, Röm.Geschichte V. p.655; "Karthago... war unbestritten die 2.Stadt der lateinischen Reichshälfte, nächst Rom die lebhafteste, vielleicht auch die verdorbenste Stadt des Occidents und der bedeutendste Mittelpunkt der lateinischen Bildung und Literatur". 2) Conf.: R.Höslinger l.all. p.31. 3) Collectanea rerum memorabilium XXVII.11 (ed.Mommsen, Berol. 1895 ²)... 4) Herodiani ab excessu divi Marci, (ed.J.Bekkerus Lips. 1865) VII. 6.1 p.164:

„Ὁ δὲ Γορδιανὸς εἰς τὴν Καρχηδόνα ἤπειχθη, ἣν ἦδει μεγίστην τε οὖσαν καὶ πολυάνθρωπον.... ἣ γὰρ πόλις ἐκείνη καὶ συνάμει χρημάτων καὶ πλήθει τῶν κατοικούντων καὶ μεγάλῃ μόνῃς ῥάμῃς ἀπολείπεται, φιλονεικοῦσα πρὸς τὴν ἐν Αἰγύπτῳ Ἀλεξάνδρου πόλιν περὶ δευτερείων."

Caput primum :

Quanti Cyprianus corpus aestimaverit.

Hominis Graeci magna aestimatio corporis imprimis inde manat, quod hominem unum ac divinum quoddam esse putat; corpus homini Graeco quinti a.C.n.saeculi quodam modo ipse animus est.¹⁾ Sed iam in Platonis Phaedone cognoscimus corpus et animam inter se prorsus diversas res existimari; homo Platoni iam non unum ac totum quoddam est.²⁾ Idem fere de corpore et animo homo Romanus cogitat; qui autem in hac una cogitatione versatur, postremo ad contemtionem illam corporis pervenerit, necesse est, quae apud Senecam occurrit, in cuius epistula LXV scriptum legimus: "Corpus hoc homini pondus ac poena est".³⁾ et "Contemptus corporis sui certa libertas est."⁴⁾ - Opinioni illi vere Graecae de unitate naturae humanae contrarius est dualismus (sit venia verbo) quoque Christianus, quo perpetuo certamen inter spiritum et carnem, Deum et diabolum esse cogitatur.⁵⁾ Hanc duplicem naturam humanam praecipue patres ecclesiae etiam atque etiam praedicant; qua praedicatione suum quoque de corpore humano iudicium scilicet aperiunt.

De corpore "de limo terrae"⁶⁾ formato.

Tertiam precationem orationis "Pater noster" considerans Cyprianus verba "sicut in caelo et in terra"
humanum refert: "Nomen cum corpus"
 ad animum et corpus^{ve} terra et spiritum possideamus e caelo, ipsi terra et caelum sumus et in utroque id est et corpore et spiritu ut Dei voluntas fiat oramus".⁷⁾ Eandem precationem in capite sequenti ad fideles et infideles transfert. Ex aqua et spiritu iterum nati Christiani caelestes

1) Conf.: K.Huber, l.all.p.18. 2) Conf.: R.Weirich, l.all. p.15.

3) Ep.65.16 (Haase vol.III.p.194) 4) Ep.65.23 (Haase vol.III. p.196.) 5) Conf.: P.Wendland, l.all. p.234. 6) Gen. 2,7.

7) De dom.orat.XVI.p.278/10. Similiter scribit Tertullianus in libro "De oratione" IV.(Reifferscheid p.183/7): "Ex interpretatione enim figurata carnis et spiritus nos sumus caelum et terra."

esse coeperunt, quo facto et pro iis precem faciant oportet, "qui adhuc terra sunt ut et circa illos voluntas Dei fiat".¹⁾ Cyprianus igitur in gentilibus tantum corpus de limo formatum videt, in quo baptismo demum sublimior vita excitanda est. Ut autem illi infideles, ita Christiani quoque, qui fidem deseruerunt, iam nihil aliud sunt nisi terra.²⁾

De corpore a Deo creato.

Verum etiam hoc corpus terrenum sine vita divina minime contemnendum est; nam Deus ipse id facere dignatus est.³⁾ Atque si infantem modo natum post baptismum amplectimur et ex osculamur, "de adhuc recentibus Dei manibus" cogitare debemus. Iam infans est homo prorsus formatus: "Quid enim ei deest, qui semel in utero Dei manibus formatus est?"⁴⁾ Nobis solis procedente tempore crescere videtur. "Ceterum quaecumque a Deo⁵⁾ fiunt Dei factoris maiestate et opere perfecta sunt."

1) De dom. orat. XVII. p. 279/13. 2) De lapsis XI. p. 244/21: "Ut serpenti terram secundum Dei sententiam devoranti praeda et cibus fierent qui terrestribus inhaererent." 3) In epistula 64.4 (p. 719/16) Cyprianus Fido episcopo, qui baptismum infantum modo natorum in diem octavum differre volebat, quod infans primis partus sui diebus mundus non esset, Pauli verbis respondet: "Omnia munda sunt mundis." (Tit. I. 15). Deinde pergit: "Nec aliquis nostrum id debet horrere quod Deus dignatus est facere. nam etsi adhuc infans a partu novus est, non ita est tamen ut quisquam illum in gratia danda adque in pace facienda horrere debeat osculari, quando in osculo infantis unusquisque nostrum pro sua religione ipsas adhuc recentes Dei manus debeat cogitare, quas in homine modo formato et recens nato quodam modo exosculamur, quando id quod Deus fecit amplectimur." Conf.: Tert. Scorp. VI. (Reifferscheid p. 157/23): "sed respice compensationem cum caro et anima dependitur - quibus in homine carius nihil est, alterum manus Dei, alterum flatus." 4) Ep. 64.2. p. 718/11. 5) Ep. 64.2. p. 718/13.

De maiorum natu et infantium corporum aequalitate.

Documentum, ex quo intellegi potest pares atque aequales esse omnes homines, quando quidam a Deo facti sint, et posse aetatem nostram in incrementis corporum secundum saeculum, non secundum Deum habere discrimen,¹⁾ Cyprianus in vetere testamento sibi repperisse videtur idque in secundo libro regum (4,34), ubi Elisaeus propheta super infantem viduae mortuum ita se Deum deprecans superstravisse dicitur "ut capiti caput et faciei facies applicaretur et superfusi Helisaei membra singulis parvuli membris et pedes pedibus iungerentur."²⁾ Quam rem, si "secundum nativitatis nostrae et corporis qualitatem cogitetur",³⁾ fieri non posse declarat Cyprianus, sed illic aequalitatem divinam et spiritalem exprimi.⁴⁾

De gentilium et Christianorum corporum aequalitate.

Ea aequalitas imprimis inter Christianos quoque et gentiles apparet. Quod Cyprianus affirmare nunquam desinit. A Christianis et a gentilibus saepe quaesitum est, cur variis illis calamitatibus ut pestilentia, fame, bellis, terrae motibus et iis, quae sunt eiusdem generis, ne fideles quidem careant.⁵⁾ Ad quam quaestionem Cyprianus de Christianis haec respondet: "Quoadusque istic in mundo sumus, cum genere humano carnis aequalitate coniungimur, spiritu separamur. itaque donec corruptivum istud induat incorruptionem, et mortale hoc accipiat immortalitatem, quaecumque sunt carnis incommoda, sunt nobis cum humano genere communia."⁶⁾

1) Ep.64.3.p.719/3. 2) Ep.64.3.p.718/20. 3) Ep.64.3.p.718/23. 4) Ep.64.3.p.719/2. 5) De mort.VIII,p.301/11. Cyprianus Christianis dicit: "Movel quosdam quod sit nobis cum ceteris mortalitas ista communis."-Ad Demetr.XVIII.p.363/20. Gentiles monet: "Nec ideo quis putet Christianos his quae accidunt non vindicari, quod et ipsi videantur accidentium incursione perstringi." 6) De mort.VIII.p.301/14. Similiter iudicat Minucius Felix (Octavius c.V.) Demetrio gentili Cyprianus haec dicit: "Quamdiu enim corpus hoc permanet commune cum ceteris, sit necesse est et corporalis condicio communis nec separari generi humano ab invicem datur, nisi istinc de saeculo recedatur."

De dominorum et servorum corporum aequalitate.

In libello "Ad Demetrianum" Cyprianus rursus de aequalitate corporum omnium hominum agit condicionem dominorum et servorum respiciens. "Ipse", inquit, "de servo tuo exigis servitutem et homo hominem parere tibi et oboedire compellis, et cum sit vobis eadem sors nascendi, condicio una moriendi, corporum materia consimilis, animarum ratio communis, aequali iure et pari lege veniatur in istum mundum vel de mundo postmodum recedatur, tamen nisi tibi pro arbitrio tuo serviatur, nisi ad voluntatis obsequium pareatur, imperiosus et nimius servitutis exactor flagellas, verberas, fame, siti, nuditate et ferro frequenter et carcere adfligis et crucias."¹⁾ Quae tam dura condicio servorum aetate Cypriani iam non tam communis erat quam ex hoc loco conicias.²⁾ Saevitia dominorum tum puniebatur, Imperator quidem Hadrianus (117 - 138) servos ad libidinem necari vetuerat. Accessit Stoicorum posteriorum auctoritas, quorum praecepta de moribus imprimis eraditi sequebantur. Quae autem Stoici de humanitate et universa hominis dignitate cogitabant, ea idonea erant, quibus pravae de servis opiniones mollirentur. Ius libertatis personae agnoscebatur ius omnium hominum proprium,³⁾ quamquam servus in legum codice Romanorum non est homo, quod attinet ad ius civile.⁴⁾ Quo autem iure servi in civitate sint, Cyprianus loco allato tantum obiter significat: "homo hominem parere

(Ad Demetr. XIX. p. 364/15).

"Nemo sibi itaque blandiatur quod nobis et profanis, Dei cultoribus et Deo adversantibus sit interim per aequalitatem carnis et corporis laborum saecularium condicio communis." (Ad Demetr. XXI. p. 366/4).

1) Ad Demetr. VIII. p. 356/15. 2) De servitute conf.:

Marquardt-Mau l. all. I. p. 178. 3) Ulpian. Constit. I.:

"utpote cum iure naturali omnes liberi nascerentur"

(Corpus iuris civilis vol. I. recog. Krueger-Mommsen, Berol.

1902 p. 1. Justiniani Digest. I. 1.4) 4) Ulpian. lib. XLIII.

ad Sabinum: "quod attinet ad ius civile, servi pro nullis habentur; non tamen et iure naturali, quia, quod ad ius naturale attinet, omnes homines aequales sunt."

(Corp. iur. civ.: Justiniani Digest. L. 17. 32 p. 869)

tibi et obaedire compellis." Venementius vero quam de servitute ipsa indignatur de foeda tractatione corporum servorum, quia servi occasione data etiam tum foeda tractabantur, etsi facile erat intellegere corpora servorum et dominorum prorsus aequae nasci, vivere, perire. Cyprianum autem non liberationem, sed tantum humanam tractationem servorum postulasse explicatur ex temporibus, quae tum erant. Cogitatio enim Christiana, ex qua omnes homines coram Deo pares sunt, tam sublimis est, ut omnes in terra differentiae evanescere videantur. Similiter autem, quod Stoici postulant, ut omnes homines inter se fratres sint, qua postulatione Christiana notio generis humani praeparatur, neque ad rem publicam neque ad ius omnino adhibetur.¹⁾ Atque cum a religione consolatrice praeter ceteros ii, qui se egentes et oppressos esse sibi consciis erant, auxilium peterent, primis saeculis multi servi et opifices inter Christianos inveniuntur, id quod ecclesiae novae saepe crimini datur.²⁾ Ut animi fidelium eius generis conciliarentur, primo corporibus eorum providere necesse erat.

De corpore imagine Dei.

Corpus omnium hominum aequale ad Dei imaginem factum est. Quod imprimis loco quodam libelli "De habitu virginum" demonstratur, ubi Cyprianus virgines, quae medicinibus arte factis genas, oculos, crines inficiebant, alloquens de iudicio ultimo haec dicit: "Non metuis, oro, quae talis es, ne cum resurrectionis dies venerit, artifex tuus te non recognoscat, ad sua praemia et promissa venientem removeat ^{et excludat et increpans vigore censoris} et iudicis dicat: 'opus hoc meum non est nec imago haec nostra est'."³⁾ Similitudo

1) Conf. P. Wendland, l. all. p. 42. 2) Conf. Minucius Felix: Octavius VIII. 4 (Halm p. 12/10): "Quae de ultima faece collectis imperitioribus et mulieribus credulis sexus sui facilitate labentibus plebem profane coniurationis instituunt." 3) De hab. virg. XVII. p. 199/15.

igitur divina etiam extrinsecus in corpore humano a Deo formato apparet. Idem perspicimus ex his Cypriani verbis, quibus rursus feminas munditiae nimis exquisitae avidas alloquitur: "Dicit Deus: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram; et audet quisquam mutare et convertere quod Deus fecit."¹⁾ (Neque tamen necesse est locum libelli "De bono patientiae" (c.19): "Diabolus hominem ad imaginem Dei factum impatienter tulit,"²⁾ in contextu sententiarum de specie humana intellegere ut G.Morgenstern. Et quod Cyprianus in eadem disputatione Matthaem (V.43-48) secutus dicit filios Dei consumptionem assequi non posse nisi "similitudo divina quam peccato Adam perdiderat manifestetur et luceat in actibus nostris",³⁾ haec similitudo, quam Adam perdidit, minus in corporis quam in animi virtutibus posita est.⁴⁾ At scilicet corpus quoque peccato illo primorum hominum detrimentum primarum virium primaeque pulchritudinis accepit; "Nam cum in illa prima transgressione praecepti firmitas corporis cum immortalitate discesserit et cum morte infirmitas venerit ...oportet in hac fragilitate adque infirmitate corporea luctari semper et congredi."⁵⁾

De corporis artificio.

Quamquam corpus humanum magnum artificium esse non desiit, quod creatori honori est et quod quisquis sua sponte neque iuste corpus mutat atque convertit, artificem offendit. Id Cyprianus imagine usus explicat: "Si quis pingendi artifex vultum alicuius et speciem et corporis qualitatem aemulo colore signasset et signato iam consummatoque simulacro minus alius adferret, iam formata, iam picta quasi peritior reformaret, gravis prioris artificis iniuria et iusta indignatio videretur: tu te existimas inpune laturam tam improbae temeritatis audaciam, Dei ar-

1) De hab.virg.XV.p.198/9. 2) De bono pat.XIX.p.410/24.

3) De bono pat.V.p.401/1. 4) Sed conf.G.Morgenstern,

1.all. p.16. 5) De bono pat.XVII. p.409/16.

tificis offensam?"¹⁾ - Artificium vero homo videtur esse, praesertim si unum ac totum intellegitur i.e. corpus vi animi vicens. Unde Cyprianus mirum discrimen status hominis et animalis explicat. Homini enim Deus, ut animus quoque caelum videret et auctorem suum non infra se sed supra se quaceret, celsum et erectum statum dedit. "quid te ad falsos deos humilias et inclinas", Cyprianus idololatram interrogat, "quid ante inepta simulacra et figmenta terrena captivum corpus incurvas? rectum te Deus fecit et cum cetera animalia prona et ad terram situ vergente depressa sint, tibi sublimis status et ad caelum adque ad Dominum susum vultus erectus est. illuc intueri, illuc oculos tuos dirige, in supernis Deum quaere ... sublimitatem serva qua natus es. persevera talis qualis a Deo factus es, cum statu oris et corporis animum tuum statue. ut cognoscere Deum possis, te ante cognosce."²⁾, i.e.

1) De hab. virg. XV.p.198/15. 2) Ad Demetr. XVI.p.362/14. - De hoc discrimine habitus corporis documenta apud profanos quoque scriptores inveniuntur, ut apud Sallustium De coniur. Cat. I. (ed. R. Jacobs, Berol. 1870, p. 13): "Omnes homines qui sese student praestare ceteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant veluti pecora, quae natura prona atque ventri obœdientia finxit." -

apud Xenophontem Mem. I. 4. 11 (rec. W. Gilbert, Lips. 1903, p. 31):

(οἱ θεοὶ), νόρον τῶν ζώων ἀνθρώπων ὀρεῖν ἀρετῆς." -

apud Ovidium Met. I. 54. (ed. M. Haupt, Berol. 1915, p. 19):

"pronaque cum spectent animalia cetera terram, os homini sublime dedit caelumque videre iussit et erectos ad sidera tollere vultus." - apud Ciceronem De leg. I. 9. 26 (rec. R. Klotz, partis IV. vol. II. Lips. 1869, p. 350): (natura) "cum ceteras animantes abieciisset ad pastum solum hominem erexit et ad caeli quasi cognationis domiciliique peristini conspectum excitavit." - Ex scriptoribus Christianis idem dicunt cum alii tum Minucius Felix: Oct. XVII. 3, et Augustinus: De civ. Dei XXII. 24.

cognosce quem ad usum accommodatum corpus tuum sit; necesse est colligas esse creatorem qui certum quoddam consilium secutus sit. Sed tamen hunc statum erectum (qui orantibus quoque attribuitur: "Quando autem stamus ad orationem .¹⁾) Cyprianus non semper observandum esse iudicat; irascitur enim ei Christiano, qui temporibus persecutionis religionem suam deseruit et cuius "alta et recta cervix nec quia cecidit inflexa est".²⁾

De corpore templo Dei.

Cyprianum corpus humanum magni aestimasse e magno quoque numero locorum, ubi id templum Dei³⁾, membrum corporis Christi⁴⁾ nominat, elucet. Quae quidem appellationes honorificae tantum corpus baptisinate sanctum redditum decent,⁵⁾ qua re saepius dictionem "sanctificatum corpus et Dei templum" invenimus.⁶⁾ Creberrime autem Cyprianus templum illud Dei ibi in memoriam fidelium sibi commissorum revocat, ubi eorum corpora maculatione periclitantur. Adhortatur eos, ut considerent pariter ac sciant "quod templa Dei sint membra nostra ab omni faece contagionis antiquae lavacri vitalis sanctificatione purgata nec violari ea aut pollui fas sit, quando qui violat et ipse violetur? eorum nos templorum cultores et antistites sumus."⁷⁾ Praecipue adulterium talem maculationem corporis esse Cyprianus dicit.⁸⁾

1) De dom. orat. XXXI. p. 289/11. 2) De lapsis XXII. p. 253/18.

3) Eadem locutio saepius apud Tertullianum invenitur, ut De pud. XXI. (Heifferscheid p. 269/3): "quis enim dimittit delicta, ni solus Deus? et utique mortalia, quae in ipsum fuerint admissa et in templum eius." 4) Vide infra p. 18.

5) Id plane affirmatur ep. 73. 12 (p. 787/1): "Si peccatorum remissam consecutus est (baptisinate), sanctificatus est: si sanctificatus est, templum Dei factus est." 6) Ut De bono pat. XIV. p. 407/22; ep. 55. 26; p. 644/11. 7) De hab. virg. II. 188/12. 8) Ep. 55. 27 p. 645/8: "Nam cum corpora nostra membra sint Christi et singuli simus templum Dei, quisque adulterio templum Dei violat Deum violat." - Ep. 13. 5. p. 507/21:

"Cum ... dolore cognovimus, non deesse qui Dei templa et post confessionem sanctificata et inlustrata plus membra turpi et infami concubitu suo maculent." Conf. Ep. 55. 26 p. 644/10.

Maculatur autem corpus Christiani cibis quoque feralibus edendis.¹⁾ Sed non solum ut de peccato praemoneat, Cyprianus corpus Dei templum nominat, sed eadem appellatione utitur ut fideles efficaciter cohortetur, ut Christianis captis opem ferant.²⁾ Praeterea locutionem "Dei templum" apud Cyprianum rursus ibi invenimus, ubi facunde et elata oratione confessoribus et martyribus gratulatur, quod propter fidem dolores fortiter tulerint: "O tenebras lucidiores sole ipso et luce hac mundi clariores, ubi modo constituta sunt Dei templa et sanctificata divinis confessionibus membra vestra."³⁾

De corpore symbolo Dei.

Studio permotus Deum quem proxime ante oculos ponendi Cyprianus persaepe corpore humano symbolo utitur, in qua re symbolum et quod symbolo significatur, interdum prorsus miscentur. Ostendit conventui suo Deum oculis, qui cuncta vident, praeditum.⁴⁾ Si oramus, verba nostra ad aures divinas ascendunt, praesertim si vel verbis Christi utimur,⁵⁾ vel vox nostra forti confessione fidei purificata est.⁶⁾ Unumquemque recens natum e manibus Dei agentis proficisci iam supra vidimus.⁷⁾

1) De lapsis X.p.244/2; "Et qui vasa sunt Domini ac templum Dei ne immundum tangere et feralibus cibis pollui violarique cogantur, non exeunt de medio nec recedunt?"

2) Ep.62.2.p.699/3: "Etiam si caritas minus adegerit ad opem fratribus ferendam, considerandum tamen hoc in loco fuit Dei templa esse quae capta sunt, nec pati nos longa cessatione et neglecto dolore debere quod ut diu Dei templa captiva sint." 3) Ep.6.1.p.481/1; Conf.ep.76.2.p.829/12.

4) De lapsis XXVII.p.257/12.: "Perspicit ille abdita et secreta adque occulta considerat, nec Dei oculos evadere potest aliquis." - Imago Dei spectatoris "zieht sich wie ein roter Faden durch die Ansicht Cyprians vom Verhältnis Gottes zur Menschheit" ut ait G.Morgenstern l.all. p.9.

5) De dom.orat.III.p.268/9. 6) Ep.37. 4.p.573/26.

7) Vide p.11.

De corpore symbolo ecclesiae.

Cum corpore humano Cyprianus ecclesiam quoque catholicam crebro comparat idque praesertim quotiens id agit, ut adversus schismaticos eam unitate excellere eiusque singula membra cuncta perfectioni Christianae operam dare debere praedicet, ut in libellis "De lapsis" et "De catholicae ecclesiae unitate". Ut unus Deus est ita una plebs, quae se eius esse dicere potest, "in solidam corporis unitatem concordiae glutino copulata, scindi unitas non potest nec corpus unum discidio compaginis separari, divulsis laceratione visceribus in frusta discerpi.¹⁾ Similiter queritur de vulnere, quod saevitia inimici Christianos persequentis "corpori nostro" infixit, cum partem nostrorum viscerum avulsit i.e. tot Christianos ad defectionem pellexit.²⁾ Libenter Cyprianus ecclesiam ipsam cum utero comparat. Est una mater, "sponsa Christi", quae filios, quos generavit, regno Dei assignat,³⁾ "illius fetu nascimur, illius lacte nutrimur, spiritu eius animamur."⁴⁾ Atque adversus schismaticos fortissime contendit: "Quicquid a matrice discesserit, seorsum vivere et spirare non poterit."⁵⁾ Optat autem et suadet: "ut si fieri potest nemo de fratribus pereat et consentientis populi corpus unum gremio suo gaudens mater includat."⁶⁾

De infirmitate corporis.

Cyprianus, quamvis corpus humanum magni aestimet, tamen eius vitia quoque ingenua agnoscit, Affirmat enim, id quod iam supra significavimus,⁷⁾ corpus peccato originali infirmatum esse. quae infirmitas, cum Decius

1) De cath.eccl.unit.XXIII.p.231/7. 2) De lapsis IV.p. 239/9. 3) De cath.eccl.unit.VI.p.214/17. Conf.ep.74.6.p. 804/7: "Ecclesia est enim sola quae Christo coniuncta et adunata spiritaliter filios generat." 4) De cath.eccl. unit.V.p.214/15. 5) De cath.eccl.unit.XXIII.p.231/11. 6) De cath.eccl. unit.XXIII.p.230./14. 7) Vide p.15.

Christianos atrociter persequeretur et in Cypriani quoque dioecesi saeviret, magno cum dolore ecclesiae patefacta est. Tum multi Christiani ipsa cogitatione cruciamentorum adeo animo defecerunt, ut fidem profiteri iam non possent, "ante aciem multi victi, sine congressione prostrati!"¹⁾ Multi autem alii non prius idolis sacra fecerunt, quam propter infirmitatem corporis tormenta iam non diutius sustinere potuerunt. Cyprianus ipse quendam ita lapsum veniam precantem inducit: "Certare quidem fortiter volui et sacramenti mei memor devotionis ac fidei arma suscepi, sed me in congressione pugnantem cruciamenta varia et supplicia longa vicerunt, stetit mens stabilis et rides fortis et cum torquentibus poenis immobilis diu anima luctata est. sed cum durissimi iudicis recrudescente saevitia iam fatigatum nunc flagella adhuc scinderent, nunc contunderent fustes, nunc eculeus extenderet, nunc ungula effoderet, nunc flamma torreret,²⁾ caro me in conluctatione deseruit, infirmitas viscerum cessit, nec animus sed corpus in dolore defecit."³⁾ Similiter Cyprianus epistula LVI ad complures collegas missa hoc genus lapsorum defendit. Infirmitate enim corporis concessa movetur, ut lapsos tormentis cruciatis, si in ecclesia redire cupiebant, lenius tractare velit.⁴⁾ Acerbis verbis gentiles accusat, quod hoc genere persecutionis nihil aliud testantur nisi imbecillitatem ingenii, cum ingenii vigore carentes vi grassentur.⁵⁾

-
- 1) De lapsis VIII.p.242/12. 2) De his tormentis, quae alioquin ad gravia scelera servorum exquirenda adhibebantur, conf. Marquardt-Max, 1. all. pars I.p.183. 3) De lapsis XIII.p.246/11. 4) Ep.56.2.p.649/16: "debent utique in accipienda pace praecedere quos videmus non animi infirmitate cecidisse, sed in proelio congressos et vulneratos per imbecillitatem carnis confessionis suae coronam non potuisse perferre."
5) Ad Demetr.XIII.p.361/5.: "Quid te ad infirmitatem corporis vertis, quid cum terrenae carnis imbecillitate contendis? cum animi vigore congregere, virtutem mentis infringe, fidem destrue, disceptatione si potes vince, vince ratione!"

De certamine corporis et animi.

Verum pastor Carthaginiensium gaudens et illud vidit multas ovium suarum in certamine, quo adversarii ad infirmitatem corporis se vertebant constantes se praestitisse neque metu tormentorum ab acie retardatas, sed ipsis tormentis magis ad aciem provocatas esse.¹⁾ Ita infirmitatem corporis vincere et superare hominis Christiani esse Cyprianus sibi persuasit; nam nos fideles "spiritu magis", inquit Demetriano, "quam carne viventes firmitate animi infirmitatem corporis vincimus".²⁾ Hic perpetuum certamen esse spiritui cum carne significatur. Atqui religio Christiana efficit, ut homo in terra vivens totus ad Deum se vertat. Cum igitur haec in terra vita futurae illi post mortem vitae contraria sit, spiritum perpetuo cum carne colluctari necesse est.³⁾ Quod certamen iam recens natus praesagit, qui, quamquam ipse adhuc innocens est, cum ut Adam in carne natus sit, plenae et integrae poenae, quam primus homo solvit, obnoxius est. "Unde unusquisque cum nascitur et hospicio mundi huius excipitur, initium sumit a lacrimis et quamvis adhuc omnium nescius et ignarus nihil aliud novit in illa ipsa prima nativitate quam flere."⁴⁾ In epistula LXIV hunc vagitum ita interpretatur, ut infantem hoc modo a Deo auxilium et misericordiam precari dicat.⁵⁾

1) Ep. 10.1.p.490/9. 2) Ad Demetr. XVIII.p.364/5. 3) De dom. orat. XVI.p.278/12.: "Est enim inter carnem et spiritum conluctatio et discordantibus adversum se invicem cotidiana congressio, ut non quae volumus ipsa faciamus, dum spiritus caelestia et divina quaerit, caro terrena et saecularia concupiscit." - Ex multis locis, qui de hoc certamine sunt, afferantur: De zelo et livore XIV.p.428/9. De bono pat. XIV.p.407/17. 4) De bono pat. XII.p.405/13. - Conf. cum hoc loco Lucr. V.222 (ed. H. Diels, Berol. 1922, p.254): "tum porro puer, ut saevis proiectis ab undis|navita, nudus humi iacet, infans indigus omni|vitale auxilio, cum primum in luminis oras|nixibus ex alvo matris natura profudit,|vagituque locum lugubri complet, ut accumbat|cui tantum in vita restet transire malorum."

Quod autem in hac pugna spectamus non est victoria corpore exstincto parta - quamquam Cyprianus aspectum nostrum corpore ac membris nondum depositis quasi "saeculi nube" caecari scit¹⁾ - sed "petimus inter duo ista ope et auxilio Dei concordiam fieri",²⁾ quo facilius animus corpore et animo inter se adiuvantibus servetur. Neque vero unquam animus corpore superior esse desinit, "quia haec est voluntas Dei ut terrena caelistibus cedant, spiritalia et divina praevalcant."³⁾ Ceterum repugnantia

Similiter C. Plinius Sec.: Nat. hist. VII. 1. 2. (ed. Mayhoff t. II. Lps. 1909, p. 2): "Hominem tantum nudum et in nuda humo natali die abicit ad vagitus statim et ploratum, nullumque tot animalium aliud ad lacrimas, et has protinus vitae principio; ... itaque feliciter natus iacet manibus pedibusque devinctis, flens animal ceteris imperaturum, et a suppliciis vitam auspicatur unam tantum ob culpam, qua natus est." Longe aliter exempli causa Plato (leg. II. 672 c) hunc vagitum hominis recens nati intellegit. Ordians enim ab omnium hominum impetu et appetitu agendi dicit infantem voce uti concupiscere. In qua re Plato initia artis musicae agnoscit ut in cupiditate movendi initia artis gymnicae. (Conf. R. Weirich, l. all. p. 33). 5) Ep. 64. 6. p. 721/9.:

"Quod in primo statim nativitatis suae ortu plorantes ac flentes nihil aliud faciunt quam deprecantur."

1) Ad Donat. V. p. 8/1.: "Quod necdum corpus ac membra mutavimus, adhuc carnalis aspectus saeculi nube caecatur."

2) De dom. orat. XVI. p. 278/16. 3) De dom. orat. XVI. p. 279/9.

Conf. Sallustius De coniur. Cat. I. (ed. R. Jacobs, Berol. 1870, p. 13): "Sed nostra omnis vis in animo et corpore sita est: animi imperio, corporis servitio magis utimur; alterum nobis cum dis, alterum cum beluis commune est." - Apud

Senecam quoque inveniuntur loci, ubi corpus servum animi esse dicitur: ep. X. 4; ep. XCII. 1. - Apud Platonem scriptum

legimus: (ψυχῇ), δεσπόζουσα πάντας τρόπους (τοῦ σώματος), τὰ μὲν χαλεπότερον κολάζουσα - τὰ δὲ πρῶότερον, καὶ τὰ μὲν ἀπειλοῦσα τὰ δὲ κούδιστοῦσα: κτλ. (Phaed. 94 d); εἰς ἡμᾶς. μακρὰ Phaed. 79 e-80 a.

carnis iam effectibus baptismatis magnam partem minuitur. Gaudens Cyprianus post conversionem agnoscit "quod prius carnaliter natum delictis obnoxium viveret, Dei esse coepisse, quod iam Spiritus sanctus animaret",¹⁾ neque iam ut ante baptismum miratur, quod homo repente penitus permutari possit, "corporis licet manente compage"²⁾.

De resurrectione corporis.

Pretium corporis homini Christiano de futura eius resurrectione cogitanti mirum quantum augetur. Neque enim corpus, si olim resurrexerit, iam animo resistet; immo vero pulchritudo animi denuo cum corpore coniuncti maior erit, Quod Cyprianus Donato amico graviter promittit et confirmat, postquam eum cohortatus est, ut domum animi virtutibus exornaret. Cui cohortationi his verbis finem facit: "(haec domus) aboleri non potest nec extinguere, potest tantum in melius corpore redeunte formari."³⁾

Idem Cyprianus libenter, ut martyres et confessores magnis corporum malis cruciatis ad constantiam excitet, repetit: admonet eos de corporum resurrectione eorumque firmitate et pulchritudine tam accepta.⁴⁾

Comprehensio.

Cyprianus nihil antiquius habet quam dignitatem animi et vitam caelestem. Ob id ipsum ostendere non desinit, quanti momenti haec quoque vita terrena sit, cum hic de aeternitate decertetur. Ipsa vita terrena parvi est,⁵⁾ contemnendae sunt voluptates mentitae, quibus delectatur,⁶⁾

1) Ad Donat.IV.p.6/9. 2) Ad Donat.III.p.5/7. 3) Ad Donat. XV. p.16/2. 4) Ut in ep.76.2.p.830/10.: "saecularis haec et brevis poena quam clari et aeterni honoris mercede mutabitur, cum secundum beati apostoli vocem transformaverit Dominus corpus humilitatis nostrae conformatum corpori claritatis suae." 5) De mort.XVIII.p.308/20: "Quid ergo oramus et petimus ut adveniat regnum caelorum, si captivitas terrena delectat?" 6) Ad Donat.XI.p.12/19: "Quos honores putas esse, quos fascas, quam affluentiam in divitiis ... malorum blandientium virus occultum est."

mors, cum nos in aeternum e poenis et lacrimis huius saeculi auferat, magna quaedam felicitas esse dicitur.¹⁾ Quamquam apud Cyprianum nusquam eam neglectiorem aut contemptiorem corporis reperimus, quae dualismo (sit venia verbo) Romano tam severo tamque corpore infesto exprimitur, ut Seneca scribit: "Contemptus corporis sui certa libertas est".²⁾ Neque Cyprianus ut Stoici de bonis naturalibus ea aequitate animi est, qua illi homini tranquillitatem animi dare volunt, sed plus in rebus humanis videt: et corpus et vita magni sunt momenti, si futura beatitudo respicatur;³⁾ atque homini Christiano carne est gloriandum "tunc plane quando in nominis confessione cruciatur ..."⁴⁾

-
- 1) De mort. V.p.300/7.: "Quae caecitas animi quaeve dementia est amare pressuras et poenas et lacrimas mundi et non festinare potius ad gaudium quod nunquam possit auferri". - Conf. De mort. XV.p. 306/9. 2) Ep.65.23 (Haase vol.III. p.196) 3) Ad Demetr.XXV.p.369/20. 4) De habitu virg. VI.p.192/7.: "Si carne sit gloriandum, tunc plane quando in nominis confessione cruciatur."

Caput alterum:

Quid de exercitationibus gymniciis sentiat Cyprianus.

Priusquam aggrediamur, quid de exercitationibus gymniciis sentiat Cyprianus, pauca de iis quae hac in re Romani omnino senserunt praemittenda sunt. Ita de exercitationibus ut de omnibus rebus Romani veteres quaerunt qua utilitate sint.¹⁾ Romani, gens illa bellicocissima, probarunt omnes exercitationes, quas militibus utiles esse arbitrabantur, ut nare, currere, saltare, luctari, pugillari, pugnare, equitare. In quibus numquam ob unum hoc se exercuerunt, ut certaminibus gymniciis vincerent. Neque nudo corpore ludos illos campestres fecerunt, quem morem palaestrarum Graecarum ab omni honestate remotum esse censebant. Accedit quod athletarum Graecorum ars tum cum Romani eam cognoscebant, ita a prima origine degeneraverat, ut a Graecis quasi officii munus coleretur. Sed tamen cito Romae recepta est palaestra Graeca cum moribus suis, ibique denuo floruit per aliquantum temporis, Populus vero Romanus ludis periculososis velut pugillationi atque pancratio, ut Graeco verbo utar, favebat; qua de causa nullum fere honorem stadii certaminibus, quae Graeci olim maximi aestimaverant, apud Romanos esse facile intellegitur. Immo vero certamina gladiatoria venationesque iis praeferiebant.

Cupiditate vero ludorum quanta Romani flagrabant,²⁾ tanta adversus ludos ira ardebant philosophi³⁾ scriptoresque Christiani.⁴⁾ Quorum in libris iam inde a

1) cfr. Cicero: de fin. bon. et mal. I. 10. 32: "ut enim ad minima veniam, quis nostrum exercitationem ullam corporis suscipit laboriosam, nisi ut aliquid ex ea commodi consequatur?" 2) Nemo est quin nesciat illud Iuvenalis: "Imperium, fasces, legiones, omnia, nunc se/Continet atque duas tantum res anxius optat, /Panem et circenses." 3) Stoici imprimis et Cynici saepe in ludos asperrime invehuntur. 4) Tertullianus atque Novatianus (Pseudocypr.) in utriusque libro "De spectaculis", Lactantius in libris de divinarum Institutionum, (VI. 20. 21.) Clemens Alexandrinus in libro illo illustrissimo, qui "Paedagogos" inscribitur, alique.

(De scriptore pseudocypriani libri "De spectaculis" agunt: C. Weymann (hist. Jahrbuch XIII 1893, p. 737.), Demmler (Tübinger Quartalschrift LXXVI. 1894, p. 223), qui Novatianum esse eius scriptorem putant. Cfr. Wochenschrift f. klass. Philol. XI. 1894. p. 1027.)

medio tertio saeculo Christianos quoque ludos spectare, quamquam hoc a sanctis Patribus non probari sciebant, scriptum legimus. Sic enim omnes fere scriptores Christiani hanc rem memoriae prodiderunt ludos publicos apud Romanos cum rebus divinis cum daemonibus dico coniunctos esse.¹⁾ Christiani autem multi eos monentes sprevisse videntur;²⁾ quae sententia haud scio an admonitionibus repetitis comprobetur.

De rebus religiosis a Cypriano cum rebus gymnasticis comparatis.

Hoc comparationis genus iam inde a tempore sancti apostoli Pauli³⁾ in scriptis Christianis invenitur. Cyprianus vero potissimum stadium ad comparationes adhibet. Christiani vita quasi curriculum est,⁴⁾ quod Deo spectante recte atque honeste percurrere debet, certans cum adversariis, quae sunt vitia. Quae cum antecesserit pretium usu receptum coronae vel palmae accipiet.⁵⁾

1) Quam sententiam in primis Tertullianus in libro "De spect.", ubi de origine ludorum agit, defendit. cfr. Paul Wolf: Die Stellung des Christen zu den Schauspielen nach Tertullians Schrift De spect. Diss. Lpz. 1897 p. 66 sq. Idem ac Tertullianus sentit Novatianus, qui idololatriam "ludorum omnium matrem" vocat. (De spect. IV. ed. Hartel vol. III. p. 6/5).

2) Novatianus De spect. I. (Hartel III. p. 3/12), qui dicit: "quoniam non desunt vitiorum assertores blandi et indulgentes patroni qui praestant vitiis auctoritatem et quod est deterius censuram scripturarum caelestium in advocationem criminum convertunt, quasi sine culpa innocens spectaculorum ad remissionem animi appetatur voluptas ..."

3) 1. Cor. 9. 24, 2. Tim. 2. 5, quos locos Cyprianus in ep. 10. 4 (Hartel II. p. 493) repetivit. 4) De zelo et liv. XVIII.

(Hartel p. 430/10) De hab. virg. II (Hartel p. 188/17). Verba vero "curriculum vivendi" etiam in scriptis profanis saepe inveniuntur ut apud Ciceronem (Tim. 45.) (Thesaurus linguae lat. IV. 1506. 73.) 5) De zelo et liv. XVI. p. 430/22 De corona, qua Olympionices coronabantur, fusius verba fecit; E. Normann Gardiner: Athletics of the ancient world. Oxford 1930. p. 35: "The only prize at the Olympic Games was a crown of wild olive ... whatever its origin this custom of rewarding the

In quo virtutum curriculo, cum corona qua ornatur candida sit, ei qui ex iudiciis ethnicis, ex carnificibus¹⁾, ex diabolo ipso, quo cum adversario vetere sex fere milia annorum hominibus iam contendendum erat,²⁾ victoriam cruentam reportavit, purpurea datur.³⁾ Sed cursorem, qui in hoc difficiliore certamine victurus est, Cyprianus ineunte libro "Ad Fortunatum" qui idem "De exhortatione martyrii" inscribitur, monet, ut exerceatur⁴⁾; hoc uno modo die persecutionis cursores expeditos et paratos fore.⁵⁾ - Christiani certamen illud extremum ieiuniis, vigiliis, precibus continuis praeparant.⁶⁾ Christiani -vel cum torquerentur - ipsi se cum athletis comparabant. Id facere praeter ceteros Christianis erat proclivius, quod quamvis innocentes capitis damnati in ludis Romanorum loco sceleratorum, vel servorum, vel gladiatorum mercede conductorum saepe decertare debebant.⁷⁾ Mappalicum quendam, cum a proconsule in quaestionem vocaretur, "Videbis cras agonem" promississe Cyprianus

victor with no other prize than a wreath of leaves set an example of athletic purity which had an important influence on Greek athletics. The example was followed at the other Panhellenic festivals, and these festivals of the crown (*oreganeis*) acquired such prestige over other festivals where prizes of value were offered, that when in Hellenistic and Roman times it was desired to found new games of special distinction, they were always festivals of the crown. Indeed, the Olympic crown is a lesson in sportsmanship of all time, reminding us that the true sportsman contends not for the value of prize, but for the honor of victory and not for his own honor only but for that of his country, his state, his school, his side." Vide etiam: Br. Schröder: Der Sport im Altertum, Berlin 1927. p.27. et: Ganszyniec (Pauly-Wissowa R.E.XI. p.1588) s.v.Kranz. et: A. Bigelmair: Die Beteiligung der Christen am öffentlichen Leben. p.223 sq.

1) De opere et eleem. XXVI.p.394/21. 2) Ad Fort.II.p.317/20. 3) In ludis quoque Graecis variis coronis victores coronabantur ut quisque vel Olympia vel Isthmia vel alia certamina vicerat, cfr M.Vogt: Der antike Sport. p.27. 4) Ad Fort.II.p.317/19. 5) De opere et eleem.XXVI.p.394/25. 6) Ep.60/5.p.694/19. 7) Ep.59/6.p.673/8; cfr.Tertul.De spect. XXVII.p.26.

narrat,¹⁾ et eum in illo, certamine victorem fuisse magno cum gaudio refert; quam victoriam non miratur; nam Dominum ludum spectare satis non habere, sed ipsum servo suo pugnanti adesse affirmat.²⁾ Quo autem ordine certamen certamini in ludis Graecis successerit denotat Cyprianus in epistula XXXVIII, ubi iuvenem Aurelium propterea lectorem declarasse se dicit, quod primo in stadio, deinde in difficiliore certamine vicerit.³⁾

Cyprianus omnibus fere locis, ubi de Christianorum vertaminibus cum idololatriis agit, eos ludos facere Deo affirmat. In ea re fortasse Graecos respicit. Graeci enim, cum ludos spectantes corpora adolescentium, quae exercitationibus gymniciis pulchra atque agilia

1) Ep.10/4. p.492/14. 2) Ep.10/4. p.494/9. His verbis Cypriani admonemur de magistris, quos Graeci παιδοτρίβαι et γυμνασταί appellabant. Hi, quamquam in certamine gymnico non cum discipulis faciebant, tamen cum eos suo tempore cupidi tate vincendi inciterent, nonnumquam magnum momentum ad victoriam habuerunt. Denuo affero exempla, quae tradit Philostratus in libro Περὶ γυμναστικῆς XX.:

Ὅσοι δὲ γυμνασταὶ ἐνεβέλοτο ἀθληταῖς ἢ παρα-
κελευσάμενοί τι ἢ ἐπιβλήσαντες ἢ ἀπειλήσαντες ἢ
σοφισάμενοι πολλὰ μὲν ταῦτα καὶ πλείω λόγου
λεχέσθω δὲ τὰ ἐλλογιμότερα. Τλαῦκον μὲν τοῖνυν
τὸν καρύστιον ἀφιστάμενον ἐν Ὀλυμπίᾳ τὴν εὐχμὴν
τῷ ἀντιπάλῳ Τισίας ὁ γυμναστής εἰς νίκην
ἤμαχι παρακελευσάμενος "τὰν ἀπ' ἀρότρου"
πλὴν ξαί."...

(Jul. Jüthner: Philostratos über Gymnastik. p.148/13.)

Dii quoque, ut in fabulis Graecis narratur, amici erant ludorum, quos non solum spectabant, sed in quibus ipsi contendere solebant, velut Iuppiter cum Crono patre, Apollo cum Mercurio et Marte certavisse dicuntur. cfr Schröder: Der Sport in Altertum p.31; Gardiner: Athletics of the ancient world p.181. 3) Ep.38/1. p.580/4; cfr M. Vogt: Der antike Sport p.10; Gardiner: Athletics of the anc. world, p.222, qui de hoc ordine certaminum fusius verba fecerunt.

facta erant, summis laudibus efferrent, eorum animas incitabant, ne aliis cederent.¹⁾ Christiani autem eo magis certaminibus operam dent oportet, quoniam Deus ipse spectantium atque iusti iudicis partes agit.²⁾ Cum autem gentiles, si superiores e certaminibus discesserunt, summam gloriam assecuti esse sibi viderentur, praesertim ingenti hominum multitudine vel imperatore³⁾ ipso praesente, Christiani summum Deum ludis praesidere, Christum sententiam dicere coronisque victores coronare,⁴⁾ angelos spectare⁵⁾ persuasum habent.

De gladiatoribus quid sentiat Cyprianus.

His exemplis allatis iam manifestum est, quam stadii certamina Christianis quoque nota fuerint. Quae Cyprianus neque laudat neque reicit. At munera gladiatoria vehementer impugnatur in libro, qui "Ad Donatum" inscri-

1) Hoc loco Novationi observes sententiam, quam stadii certaminibus descriptis his verbis affert: "Denique remove spectatorem, reddideris vanitatem." (Pseudocypr. De spect. VII. Hartel III p. 11/1). 2) De zelo et liv. XVIII, p. 432/10. De lapsis II. p. 237/20. 3) Imperatores enim saepe aderant, ut studia populi sibi consiliarent. cfr. L. Friedländer: Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms. II (1922) p. 3 sq. 4) De bono pat. VII. p. 402/13.

5) Ep. 58/8. p. 663/13. De opere et eleem. XXI. p. 389/23. cfr. Seneca: De provid. II/7 (ed. Otto Haase, Lipsiae 1898. p. 5): "Miraris tu, si deus ille bonorum amantissimus, qui illos quam optimos esse atque excellentissimos vult, fortunam illis cum qua exerceantur assignat? Ego vero non miror, si quando impetum capiant dii spectandi magnos viros, colluctantes cum aliqua calamitate Ecce spectaculum dignum, ad quod respiciat intentus operi suo deus: ecce par deo dignum vir fortis cum mala fortuna compositus, utique si et provocavit."

bitur, In primis a copia escarum, quibus gladiatores, ut resistere possent,¹⁾ saginabantur, abhorret. Non ut resistere possit athletam plurimi cibi esse, sed "ut saginatus in poenam carius pereat" dixit²⁾ Cyprianus, cum hunc morem vivendi vituperat, in numero virorum doctorum et Graecorum et Romanorum ponendus est, qui illam legem ciborum valetudini nocere comprehenderunt.³⁾

Iam ad occupationem gladiatoriam transeo, Quam caedem ducit Cyprianus, licet alii eam "peritiam" vel etiam artem existiment, et tantam immanitatem publice doceri valde miratur.⁴⁾ Prioribus temporibus plerique eorum, qui in

1) Itaque athletae ingenti copia carnis vescebantur atque cibis hordesceis, qua de causa per ludibrium hordearii appellabantur. cfr L.Friedländer: Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms II.p.67, Gardiner l.a. p.101; J.Jüthner: Körperkultur im Altertum, p.38; Schröder l.a. p. 50. 2) Ad Donatum VII. p.9/1. 3) Hoc loco afferro, quae dicit Seneca (Ep.37/2, Haase p.107/17): "Ab illis, qui manus locant, et edunt ac bibunt quae per sanguinem reddant, cavetur, ut ista vel inviti patientur."

Apud scriptores christianos nimirum athletarum mos edendi crebro vituperatur. Ex iis praeter Cyprianum afferro Tertullianum (De spect.XVII), Novatianum (De spect.VIII, Hartel III.p.10/11): "In iniuriam suam pinguescit in sagina corpus ut robustius aut feriat aut vapulet, et prima victoria est ultra modum, humani ventris esurire potuisse, super titulo coronae edacis flagitiosae nundinae; ictibus infelix facies locatur, ut infelicior venter saginetur." Tatianum (Or.ad Graec.23.98 ed. Ed.Schwartz,

Lipsiae 1888 p.25): *Εἶδον ἀνδράποδες ὑπὸ τῆς σωμασκίης βεβαρῆμένους καὶ φορτίον τῶν ἐν αὐτοῖς κρεῶν περιφέροντας, οἷς ἱππεῖς καὶ στέφανοι πρόκεινται προκαλομένων αὐτοὺς τῶν ἀγωνοθετῶν οὐκ ἔπ' ἀνδραγαθίᾳ ὕβριος δὲ καὶ στάσεως φιλονικίᾳ, καὶ τὸν μᾶλλον πλῆκτῃν στεφανούμενον.*

4) Ad Donatum VII, p. 9/2.

gladiatoribus a lanistis docebantur, capitis damnati erant, scelerati, bello capti, servi; et munera gladiatoria Romanis summam occasionem qua se ab iis liberarent praebere videbantur. Si autem haec genera nominum deficiebant, iam brevi etiam homines innocentes lanistarum institutioni committebantur.¹⁾ Neque deerant, qui sua sponte gladiatores fierent,²⁾ quam rem tamen legitimam excusationem habere negat Cyprianus. "Quid illud, oro te," inquit, "ubi se feris obiciunt, quos nemo damnavit, aetate integra, honesta satis forma, veste pretiosa?"³⁾ quo loco non tam eorum, quos vita taebeat et qui ea de causa in arena mortem expetant,⁴⁾ rationem habere videtur, quam eorum, qui spe admirationis,⁵⁾ vel lucri faciendi,⁶⁾ vel magistratus aliquis adipiscendi commoti in ludum gladiatorium eant. Quae modo diximus, ex iis quoque, quae secuntur, confirmatur, ubi quasi digito parentes eorum gladiatorum, qui libenter certabant, et fratres sororesque in prima cavea sedentes monstrat;⁷⁾ tantum aberat, ut illi filium et fratrem a "furore" abstraherent, ut ipsi ludum spectare venirent, vel si iis magno illud tam turpe spectaculum emendum erat.

1) Cicero (in Pisonem 89) Pisonem proconsulem P. Clodio aedili permultos insontes damnatos, quibus in ludis uteretur, e Macedonia provincia misisse contendit.

2) cfr Tertul. Ad mart. V. 3) Ad Donatum VII. p. 9/6

4) Tatianus (or. ad Graec. 23/98, Schwartz p. 25): *ἀρχίαν τινὲς ἐπαγγελλόμενοι διὰ τὴν ζωτικὴν ἑαυτοῦς εἰς τὸ φονεῦν ἑᾶν πειρασκούσιν. καὶ πωλεῖ μὲν ἑαυτὸν ὁ πεινῶν, ὁ δὲ πλουτῶν ἀρεῖται τοὺς φονεύσαντας.*

5) Quam varie autem gladiatores culti sint, Tertullianus, ut exemplum afferam, docet, cum Christianos "gladiatori testimonium ... ἵς δῶρας ἀπ' αἰῶνος" dantes vituperat. (De spect. XXV. Reifferscheid p. 25)

6) cfr Tertul. Scorp. VI (Reif. p. 156): "Sed, quantum livores illi et cruores et vibices negotiantur, intende; coronas scilicet et gloriam et dotem, privilegia publica, stipendia civica, imagines, statuas et qualem potest praestare saeculum, de fama aeternitatem, de memoria resurrectionem."

7) Ad Donatum VII, p. 9/9

Praeter honores ac lucrum, quae is, qui superior discesserat, expectabat, haud scio an magnifico quoque apparatu,¹⁾ quo gladiatores exornari solebant, multi capti gladiatorum condicionem elegerint. Hadrianus quidem olim trecentos gladiatores veste inaurata amictos pugnare iussit, ut Cyprianus verbis "veste pretiosa" usus rem non augeret.

Sed Cyprianus, ille vir vitae peritissimus, non solum crudelitatem munerum gladiatoriorum, sed universos ludos propterea quoque aspernatur,²⁾ quod iis, qui aurem popularem captantes eos edebant, plerumque immensum sumptum afferebant.³⁾ Si autem ad privatam vitam redierant et res familiaris, ut ait Cyprianus, et favor volgi perierant.⁴⁾ Earum rerum optimam demonstrationem tribuit diabolo, qui Christo obicere possit suos cultores maiore in se liberalitate esse quam Christi cultores in Deum, cum idololatrae in ludis edendis plura quam Christiani in stipibus dandis consumerent. De spectaculis vero haec dicit:⁵⁾ "Et munera mini quam pretiosa, quam grandia, quam nimio et longo labore quaesita sumptuosissimis apparatibus comparant rebus suis vel obligatis in muneris comparationem vel venditis: ac nisi editio honesta successerit,

1) cfr Overbeck-Mau: Pompeji, p.456. 2) Aliter rursus Novationus amphitheatrum reicit, Docet enim (De spect. V.Hartel III. p.8/4) aditum in amphitheatrum per lustra ducere.(cfr Iuven.III.65: "ad circum iussas prostare puellas".) Itaque haud dubito, quin non casu et fortuito accidat, ut Cyprianus postquam de ludis egit, continuo lupanaria commemoret (Ad Donat. X p.11/11.).

3) Persaepe pecuniae, quibus opus erat "munerariis", violenta exactione in provinciis conquirebantur.

4) Ad Donat. XI, p.13/10.

5) De opere et eleem.XXII, p.390/11.

conviciis ac sibilis eiciuntur et furore populari nonnunquam paene lapidabantur. tuos tales munerarios, Christe, demonstra, illos divites ... an in ecclesia praesidente et spectante te eiusmodi munus edant ... *

Diabolus in illo sermone haec dicere pergit;¹⁾

" In istis muneribus meis caducis adque terrenis nemo pascitur, nemo vestitur, nemo cibi alicuius aut potus solacio sustinetur. " Unde intellegi potest Carthagine non ut Romae ludis plebi cibaria distributa esse. A quo more Romani sane quidem anno p.Chr.n.ducentesimo decimo septimo discesserunt, Floralibus autem²⁾ multo post cicere ac faba cupiditati volgi satisfactum est.³⁾

De histrionibus.

Ii Romani, qui muneribus cruentis, quae supra commemoravimus, delectari non poterant, si voluptatibus frui volebant, theatrum frequentare malebant. Quo Augusti imperatoris temporibus novo scaenae genere ducebantur, qui erat pantomimus.⁴⁾ Quantopere vero Romani isto spectacula genere delectati sint, e nomine histrionis facile intellegitur; nam cum antea quilibet actor scaenicus histrio appellabatur, tum imprimis pantomimus illa voce significabatur.⁵⁾ Erat pantomimi deos, homines, res, facta, dicta; gestu solo exprimere.⁶⁾ Quam facultatem ut assequerentur,

1) De opere et eleem XXII. p.390/20. 2) cfr Cassius Dio LXXVIII.22.1. 3) Horat.Sat.II.3.184: " In cicere atque faba bona tu perdasque lupinis

Latus ut in circo spatiere et aeneus ut stes,
Nudus agris, nudus nammis, insane, paternis."

4) Quod spectacula genus Pylades ac Batayllus invenisse dicuntur: cfr Zosimi hist.I.: παντόμιμος ὄρχησις ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις (τοῦ Σεβαστοῦ) εἰσέχλην, οὗτω πρότερον οὖσα, Πυλάδου καὶ Βαθύλλου πρῶτον εὐτὴν μετελθόντων."

5) cfr E.J. Gysar: Ueber die Pantomimen der Römer, (Rhein. Mus.f.Philol. II. 1834) p.30. 6) Cassiodorus (Variae IV.

51) his verbis histrionem describit; "Pantomimus igitur, cui a multifaria imitatione nomen est, cum primum in scaenam plausibus invitatus advenerit, assistant consoni chori diversis organis eruditi; tunc illa sensuum manus oculis canorum carnem exponit, et per signa composita,

exercitationibus assiduus et difficillimis iam a pueris¹⁾ in ludis instituebantur. Toto corpore ad sensus varios exprimendos utebantur. His motibus corpora histrionum firmari cum putet Galenus,²⁾ Cyprianus contraria contendit in libro ad Donatum misso, ubi haec legimus: "Evirantur mares, honor omnis et vigor sexus enervati corporis dedecore molliitur."³⁾

Pantomimi se Romanis maxime probabant, si partes mulierum agebant. Quo magis "quisque virum in feminam ...iregerit"⁴⁾, ut ait Cyprianus, eo magis ei plaudetur. Quod Cyprianus eos, si gestum vel impudicarum feminarum⁵⁾ imitantur, venementer

quasi quibusdam literis edocet intuentis aspectum; in illaque leguntur apices rerum, et non scribendo facit, quod scriptura declaravit. Idem corpus Herculem designat et Venerem, feminam praesentat et marem, regem facit et militem, senem reddit et iuvenem; ut in uno credas esse multos tam varia imitatione discretos."

Etiam Novatianus (De spect.VI. Martel III.p. 9/11) artem pantomimi depingit. Ingratum in Deum, linguae creatorem, eum esse putat, qui manibus loqui studeat. (De spect.VII. p.10/5.)

1) Tertul. De spect.XVII (Reif.18): "Ita summa gratia eius (sc.theatri de spurcitia plurimum concinnata est ... quam denique pantomimus a pueritia patitur ex corpore, ut artifex esse possit." 2) Galenus VI.155. 3) Ad Donat. VIII. p.10/10. 4) Ad Donat. VIII. p.10/11. 5) Conf. Isidori Hispalensis Etymologiarum librum XVIII.48: "Histriones sunt qui muliebri indumento gestus impudicarum feminarum expriment: ii autem saltando etiam historias et res gestas demonstrant." Plerumque argumentum fabulae ad ipsos gestus agendos deligebatur. Cuius generis nonnulla affert exempla Cyprianus, cum scribit: "Expriment impudicam Venerem, adulteram Martem, Iovem illum suum non magis regno quam vitiis principem in terrenos amores cum ipsis suis fulminibus ardentem.." (Ad Donat.VIII. p.10/17.)

vituperat, non mireris; neminem eorum, qui pantomimum spectant, pudicum manere posse contendit,¹⁾ quoniam tali spectaculo sensus moventur, atque affectus mulcentur. Iure igitur ac merito Romani ipsi caverunt, ne pueri et adulescentes pantomimum spectarent. Omnes fere veteres scriptores Christianos hoc spectacula genus verbis asperis damnassee facile est intellectu.²⁾

Idem de arte, qua pueri erudiuntur, ac de arte ipsa histrionis Cyprianus sentit. Hanc igitur disciplinam, quippe qua pueri non modo non erudiantur, sed mali reddantur, scelus et flagitium ducit neque unquam religioni sanctae congruere posse contendit.³⁾ Atque si quis dixerit magistrum ipsum scaenam reliquisse, hoc ei

1) Ad Donat. VIII. p. 10/6 sq. Simili modo rem persequitur in libro De zelo et livore (II. 420/3), quo loco omnino nec pantomimum nec spectacula nominat. At haec sententia, si eam ad histrionem referimus, facile explicatur. Accedit quod iisdem fere verbis utitur ac loco, quem supra commemoravimus: Ad Donat.: "honor omnis et vigor sexus ... mollitur... nec deest probri blandientis auctoritas, ut auditu molliore pernicies hominibus obrepit." De zelo et liv.: "offert oculis formas inlices et faciles voluptates ut visu destruat castitatem. aures per canora musica temptat. ut soni dulcioris auditu solvat et molliat christianum vigorem." 2) Novatianus (De spect. III. Hartel III p. 5/9) Christianos, qui ut pantomimum defenderent scriptis sanctis abutebantur, regem Davida "nulla.. obscenis motibus membra distortentem... Graecae libidinis fabulam" saltasse monet. Tatianus: or. ad Graec. 22.98 (Schwartz p. 25): *κατὰ γὰρ πολλῶν ἰδόντων οὐ βέβαιον καὶ τῷ νούνῳ καὶ κινουμένῳ παρὰ φύσιν οὐ βούλονται συνδιατίθεσθαι*. Minucius Felix: Octav. XXXVII/12 (rec. C. Halm, Vindob. 1867, p. 53): "nunc enervis histrio amorem dum fingit infligit: idem deos vestros induendo stupra, suspiria, odia dedevorat "

3) Ep. 2.1. p. 467/13.

responsum reddit: "Non potest... videri cessasse (a theatro) qui vicarios substituit et qui pro se uno plures succidaneos suggerit contra institutionem Dei erudiens et docens quemadmodum masculus frangatur in feminam et sexus arte mutetur."¹⁾ Accidere quod magistro ipsi, qui discipulos doceat, muliebri veste induto - id quod lege sancta prohibeatur - gestus feminarum imitandus sit.²⁾

His de causis Cyprianus negat histrionem, qui Christianus fiat, amplius hanc artem exercere posse. Studio autem salutis animarum incensus abhorret ab illo dicto "aut reiciatur", id quod etiam atque etiam legimus in Hippolyti canonibus, qui dicuntur apostolorum et Aegyptiorum.³⁾ - Sed Cyprianus, cum pantomimum arte dimissa magnum lucrum reliquisse⁴⁾ noverit⁵⁾, a Christianis petit ut talem alant et sustineant, "si tamen contentus sit, frugalioribus et innocentibus cibis."⁶⁾

1) Ep. 2.2. p.468/7. 2) Ep. 2.1. p.468/2. 3) Duo tantum praecepta exempli gratia afferro: "Si quis scenicus est vel spectacula in theatro facit, aut desinat, aut reiciatur..... qui gladiator est vel gladiatores pugnare docet... aut desinat, aut reiciatur.." (cfr Theod. Schermann: Die allgemeine Kirchenordnung. I. p. 37.)

4) Seneca Quaest. nat. VII 32.3: "privatim urbe tota sonat pulpitum," ex quo efficitur multos fuisse qui Pyladas ac Bathylli artem discerent et exercerent.

5) Ep. 2.2. p.468/18: "ceterum quantum vult inde quaereat, qualis quaestus est, qui de convivio Abraham et Isaac et Iacob homines rapit et male ac perniciose in saeculo saginatos ad aeterna famis ac sitis supplicia deducit."

6) Ep. 2.2. p.468/13. Quem ad locum conferas Tertul. De idolol. XII (Reif. p. 43): "Nemo eorum, quos Dominus allegit, Non habeo, dicit, quo vivam. fides famem non timet."

Comprehensio.

Quibus rebus expositis mihi satis docuisse videor, quae de ludis Cyprianus iudicet: Ludos omnino repudiat, nisi quod stadii exercitationes eximit, Qua in re se praebet aequum de vita iudicem, quippe qui vituperanda tantum vituperet, Medio autem tertio saeculo illa spectacula, de quibus ante diximus, magna ex parte talia erant, ut nemo sana mente praeditus facere potuerit, quin ea damnaret. - Cyprianus autem affirmat Christianos cum istis ludis aeterna spectacula compensare posse: in caelo eos visuros esse animas et corpora flammis cruciata idololatrarum.¹⁾

De ludis igitur magna dissentio est inter Cyprianum et Tertullianum; nam hic metu ac timore daemonum commotus²⁾ ludos universos damnat.

1) Ad Demetr. XXIV. p. 368/18. Nonnulli quoque alii scriptores Christiani meliora spectacula esse monent; velut Novatianus capite nono libri De spect. (Hartel III. p. 11) eos adhortatur ut naturae amoenitates admirentur aut (capite decimo (Hartel III. p. 12) cum diabolo proelium committent. - Tertulliani autem "verum spectaculum" erit iudicium extremum, in quo illustrando fusius operam ponit. (De spect. XXX. Reif. p. 29.)

2) cfr P. Wolf: Die Stellung des Christen zu den Schauspielen, p. 78.

Caput tertium :

De balnis.

Romani cotidie corpora lavare solebant quo tempore christianorum religio in imperio eorum divulgari coepta est. Non solum nulla fere domus divitum civium sine balneo erat, sed etiam omnis fere urbs laudis cupida magnifica huius generis aedificia ingenti sumptu exstruxerat, in quibus quilibet modo mercede data,¹⁾ modo gratis corpus abluere poterat. Tabulae regionum Constantino imperatore (mort. anno p. Chr. n. 323) confectae iam 856 thermas enumerant.²⁾ De luxuria vero quae in his balneis ostendebatur, nonnihil e Senecae epistula ad Lucilium cognoscimus, in qua idem balneum in villa Scipionis Africani sine sumptu exstructum laudibus effert.³⁾

1) Juv. sat. 6: "quadrante lavari." 2) cfr Pauly-Wissowa R.E. II. 2 p. 2747 s.v. Bad. 3) Seneca ep. 86. 3. (ed. O. Hense, vol. III. p. 331/9): „vidi villam exstructam.... balneolum angustum, tenebricosum ex consuetudine antiqua: non videbatur maioribus nostris caldum nisi obscurum... ac nunc quis est, qui sic lavari sustineat? pauper sibi videtur ac sordidus, nisi parietes magnis et pretiosis orbibus refulserunt, nisi Alexandrina marmora Numidicis crustis distincta sunt, nisi illis undique operosa et in picturae modum variata circumlitio praeexitur, nisi vitro absconditur camera, nisi Thascius lapis quondam rarum in aliquo spectaculum templo piscinas nostras circumdedit, in quas multa sudatione corpora exsaniata demittimus, nisi aquam argentea epitonia fuderunt... quid cum ad balnea libertinorum pervenero? quantum statuarum, quantum columniarum est nihil sustinentium sed in ornamentum positarum impensae causae! quantum aquarum per gradus cum fragore labentium! eo deliciarum pervenimus, ut nisi gemmas calcare nolimus ...".

E qua tanta luxuria apparet Romanos balneis minus ad munditiam valetudinemque tuendam quam ad voluptatem libidinemque captandam usos esse. Qua de causa mirum non est, quod patres ecclesiastici frequentationi balnearum intercesserunt. Quamquam Christianis munditiae vel valetudinis infirmiae causa balneis uti licebat,¹⁾ tamen oblectationis causa balneas frequentare iis crimini erat. Erant quidem qui ardore religionis adducti corpora torquerent et a balneis quoque abstinerent²⁾, sed etiam his balnearum beneficium, si morbo laborabant, concedebatur.

Carthagine, cum in terra satis calida et arida sita esset, incolis necesse erat balneis uti. Et permagnus ibi erat horum aedificiorum numerus³⁾, testibus Tertulliano, Cypriano aliis. Tertullianus ipse, homo asperrimae indolis, se cotidie corpus lavare dicit.⁴⁾ In libro "De corona" memoriae tradit Christianos post baptismum septem dies a balneis abstinere,⁵⁾ unde concludas Christianos alio tempore iisdem balneis atque cives idololatrias usos, etiam thermas publicas adire solitos esse,⁶⁾ quas homines divites ob earum magnificentiam balneis privatis praeferrebant.

Post hoc tamquam procemium ad inceptum redeo. Cyprianus, episcopus Carthaginiensis, balneas ad munditiam corporis servandas magni aestimavit. Quod ut confirmem unum locum ex epistulis afferro. Ut martyres,

1) cfr. Joh. Zellinger; Bad und Bäder in der altchristl. Kirche. p.8. 2) Praecipue monachi, qui in terris in orientem versis vivebant; deinde ~~versis~~/vivebant, Montanistae et Manichaei a balneis abstinebant.

3) Tertul. De idolol. VIII. (Reif. p.37) monet fabros christianos templa simulacraque Dei ficti rarissime aedificari; "domus vero et praetoria et balnea et insulae quantae?"

4) Postquam autem ad Montani doctrinam se vertit, Tertullianus se a balneis abstinet tempore "xerophagiarum". 5) Deo cor. III. (Oehler, p. 126)

6) Tertul. Apolog. 42. "non sine balneis vestris cohabitamus in hoc saeculo." (Oehler, p. 136)

40
qui vitam in metallis miserissimam trahunt, consoletur, promittit iis pro certo membra sorum nunc sine balneis sordida, in vita, qua post mortem fruantur, nitida fore, atque iam nunc membrorum loco eorum animos a Deo ablui affirmat.¹⁾

Quo loco Cyprianus, quamquam moleste fert, quod Christiani balneis egent, tamen a balneis abstinere partem esse verae paenitentiae censet. Itaque paenitentia commotum eum non putat "qui ex primo criminis die lavacra cottidie celebrat."²⁾ Immo vero Davide exemplo usus, qui quamquam innocentia excellebat, tamen, ut Dei gratiam sibi rursus conciliaret, "in sacco atque cinere" volutabatur,³⁾ ei obicit. Quo magis peccatorem decet "solo adhaerere cineri, in cilicio et sordibus volutari."⁴⁾

1) Ep. 76. 2. p.830/2. Munditiam neglectam castigationem duram esse intellegi potest ex litteris quoque confessorum Romanorum ad Cyprianum datis. (ep.31.8.p.564/6)

Tertullianus ipse docet in opusculo "De ieiuniis adversus psychicos" Christianos quantum potuerint curavisse, ne fideles capti ex sordibus laborarent. (De ieiun.XII.Reif.

p.220). 2) De lapsis XXX.p.259/4 . 3) De lapsis XXXI.p.260/11.

4) De lapsis XXXV. p.262/23. A. Judaeis Christiani cinerem paenitentiae maerorisque signum receperunt. - Sed etiam in aliis religionibus terra cinisque iam antiquitus magni erant momenti. Mauritius A. Canney (Hastings Encyclopaedia of Religion and Ethics II. p.112 s.v. ashes) ostendit ignem, aquam, cinerem in lustrationis ritibus inter se permutari posse. cfr. Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, publié pr.F.Cabrol, Paris 1910. Tome II. 2me partie p.3037 s.v. Cendres.

Qua de re idem sentit Cyprianus atque omnis ecclesia suae aetatis, quamquam haec paenitentiae disciplina praescripta non erat. Quisquis enim huic mori non obsequebatur, indignationem fidelium commovebat, ut e Cypriani¹⁾ verbis elucet. Accedit quod Tertullianus quoque in libro "De paenitentia"²⁾ rem in ludibrium vertat, cum scribit: " Quid si praeter pudorem, quem potiores putant, etiam incommoda corporis reformident, quod illotos, quod sordulentos...oportet deversari...? Num ergo in coccino et Tyrio pro delictis supplicare nos condecet? Cedo acum crinibus distinguendis et pulverem dentibus eliminandis et bisulcum aliqua ferri vel aeris unguibus repastinandis...Praeterea exquirito balneas laetiores, hortulani maritimive secessus adiecto ad sumptum, conquirito ~~XXXIIII~~ altitium enormem saginam, defaecato senectutem vini; cumque quis interrogarit, cur animae largiaris: "deliqui, dicito, in deum, et periclitor in aeternum perire; itaque nunc pendeo et maceror et excrucior, ut deum reconciliem mihi, quem, delinquendo laesi." (De paenit.XI. ed./E.Preuschen p.16/14).Nonnulla similia in libris Hispani illius Paciani inveniuntur, qui et ipse negat paenitentiam cum balnearum usu coniungi posse.³⁾

Ut doceat, quantopere displiceat Deo vitium contumaciae, Cyprianus exempla poenarum affert, quibus omnipotens Deus eos olim affecit, qui, postquam a cultu divinae religionis se averterant, tamen a balneis non abstinebant. Nam "exempla sunt omnium tormenta paucorum."⁴⁾

1) De lapsis XXX. p.259/4 . 2) De paenit.XI.

3) Paraenesis ad poenit.X. (Migne: Patrologiae curs. comp. Ser.lat. XIII. 1087): "quid dicitis poenitentes? Ubi est vestra carnis interitus? An quod in ipsa poenitentia lautiores semper inceditis, convivio farti, balneis expoliti, veste compositi?"

4) De lapsis XXIII. p. 254/15.

42

Commemorat ergo lapsam illam, quae vera religione dimissa continuo balneas adiit. "Hoc enim crimini eius", inquit, "et malis deerat, ut et ad balnea statim pergeret, quae lavacri vitalis gratiam perdidisset"¹⁾ et quae illico punita ab immundo spiritu correpta est, ut paulo post animam mitteret.²⁾

De balneis mixtis.

Cives christianos et idololatrias eisdem balneis usos esse supra commemoravimus, et hoc loco addimus eos interdum iisdem libidinibus se dedidisse. qua de causa sancti patres iustas querelas protulerunt de balneis; et Cyprianus quoque queri cogitur, quod virgines christianae ad balneas promiscuas adeant et hoc modo "infames earum ac

1) De lapsis XXIV. p. 254/19. 2) Hoc loco minime praetereundum existimo veteres scriptores christianos saepe mentionem facere delictorum incommodorumque quae in balneis accidisse tradunt, velut Theodoretus a Cyro, qui in libro qui "Historia sacra" inscribitur (ed. L. Parmentier; Die ältesten christlichen Schriftstellen, vol. XIX. Lipsiae 1911 p. 266) cap. IV. 26. 6. memoriae tradit imperatoris Valentis (364-78) servum balneatorem (τοῦ βαλανείου περιποιημένος ἐν μέλει) derisisse Aphraatem, cum a balneis abstineret; qua de causa balneis pro domino paratis servum in aquam fervefactam incidisse et ambustum esse. - Deus, cum hac in narratione puniat irrisorem in balneis, in balneis etiam homines sanctos ab iis qui eos insecuntur, tueri scit, ut legimus in libro de Passione Sanctae Caeciliae (cuius scriptor sane quidem auctor locuples non est). cfr. H. Quentin (Dict. d'archéol. chrét. et de liturgie, II. 2. s. v. "Cécile Ste" p. 2717.) - Nonnulla alia huius generis testimonia collecta sunt a Iohanne Zellinger: Bad und Bäder in d. altchristl. Kirche. p. 32.

detestabiles fabulas¹⁾ moveant, quibus virginitatis dignitas laedebatur.²⁾

Ut apud Graecos feminarum lavationes antiquitus a viris separatae fuerunt, ita apud Romanos quoque usque ad finem liberae rei publicae balneae communes virorum et feminarum non inveniuntur. Aedificia igitur balnearum ita divisa sunt, ut viri et feminae separatis balneis utantur. In oppidulis autem, ubi feminae suas non habent thermas, ad horas constitutas lavatum veniunt.³⁾ Plinius primus fere balnearum mixtarum mentionem facit.⁴⁾ Eos autem qui ad ea adeunt, infamia flagrare docet Quintilianus, cuius verba proferre placet: "Est signum adulterae lavari cum viris."⁵⁾

Sed balnearum promiscuarum consuetudo adeo increbrescit, ut ab imperatoribus, qui morum censores fuerunt, ut ab Hadriano (117-138), M. Aurelio (161-180), Alexandro Severo (222-235) viri a feminis disiuncti lavari iubeantur. Qua in re parum proficiunt. Ipsi enim sacrorum antistites christiani, id quod supra diximus, fideles ne hunc tam turpem morem sequantur, monere debent. - Ac Cyprianus virginibus, quae promiscuis balneis utuntur, crimini dat, quod libidinem virorum corporibus suis nudis aspectis excitent, et quod ipsae corpora sua Deo dicata

1) De hab. virg. XX. p. 201/15. 2) Concilium quoque Laodicensem Can. XXX. morem hunc perditissimum carpit et Christianos vitare iubet verbis qui secutur: "Quod non oportet cum qui est sacratus, vel clericus, vel exercitator in balneo cum mulieribus lavari, neque omnem penitus Christianum vel laicum. Haec est enim apud primas gentes condemnatio. (Migne P. l. 67. 168. A; Codex canonum ecclesiast.)

3) Velut in hac quaestione "Metallum Vipascense" mulieres sole orto usque ad septimam horam, viros ab hora octava usque ad noctis secundam lavari iubet. epr. H. Dumaine (Dict. d'archéologie chrét. et de lit. par Cabrol-Leclercq Paris 1925 vol II. p. 72 s. v. "bains." 4) C. Plin. Sec. Nat. hist. XXXIII. 153: "Videret haec Fabricius et stratas argento mulierum balneas... cum viris lavantium."

5) M. Fab. Quint. instit. orat. V. 9. 14.

44
ignominia onerent.¹⁾

Ad tantam morum corruptionem plurimum contulit palaestra Graeca in usum Romanorum recepta, Accedit illud de quo Ioannes Zellinger sibi perspexisse videtur: "dass diese christlichen Südländerinnen durch eine gewisse antike Naivität ethisch entlastet werden."²⁾ Homines antiquitatis hominibus nostrae aetatis simpliciores erant in corporibus nudis videndis, quorum effigies arte factae omnibus locis videre consueverant. Cyprianus ipse virgines causas quasdam, quibus se purgent, proferentes facit. "Viderit, inquis, qua illuc mente quis veniat, mihi tantum reficiendi corpusculi cura est et lavandi." Sed eas refutat his verbis: "Non te purgat ista defensio nec lasciviae et petulantiae crimen excusat, sordidat lavatio ista, non abluit. nec emundat membra, sed maculat."³⁾ Similem sententiam profert, cum interpretatur Luc.XI.40. Unde elucet satis esse hominibus mentem a peccatis purgare ut etiam mundi sint cute ac corpore.⁴⁾

In dialogo, quem modo memoravimus, Cyprianus dicere pergit: "Inpudice tu neminem conspicias? ipsa conspiceris inpudice, oculos tuos turpi oblectatione non polluis? sed dum oblectas alios, ipsa pollueris."⁵⁾ Non minis igitur solis, sed maxime verbis ad persuadendum aptis virgines

1) De hab.virg.XIX.p200/23. 2) Joh.Zellinger; Bad und Bäder in d.altchristl.Kirche p.38. 3) De hab.virg.XIX.p201/3. Qua cum sententia conferantur ea quae dicit Hieronymus (+ 420) balnearum adversarius ille acerrimus: "Nitens cutis sordidum ostendit animum" (ep.117.6. rec.J.Hjilberg 1912. p.429/17.) Non idem sentit ignotus quidam Christianus quarti saeculi, qui dicit: "Bonum est autem et puritati conveniens, etiam corpus aqua diluere... Ubi autem ista, quae deforis est purificatio carnis negligitur, certum est ibi neque de purificatione mentis ac munditia cordis curam geri. Ita ergo fit, ut is quidem qui intrinsecus mundus est, mundetur sine dubio et extrinsecus". (Migne, P.Gr.I.1353 BD)
4) De opere et elzem. II.p.374/14. 5) De hab.virg.XIX.p. 201/6.

balneis promiscuis uti prohibere studet. Ut Clemens Alexandrinus Cyprianus virgines simul cum veste pudorem ponere censet.¹⁾ Balnearum autem beneficium, si virgines in comitatu mulierum corpora lavant, haud gravate concedit.²⁾

De balneis symbolum significantibus.

Quam iuste Cyprianus aliique symbolo balnearum pro baptismo utantur, e nominis vi elucet; nam verbum Graecum a quo nomen ductum est baptismatis, id est βαπτίζω valet "mergere".

Cypriani aetate in Africa usitatum erat demergendo sacris Christianis initiare. Illa igitur pars balnearum, cui erat nomen piscinae vel baptisterio, quae tanta aquarum copia abundabat, ut facultatem natandi praeberet, in sanctae religionis baptisterium versa est.

Quo quidem tempore Cyprianus controversiam cum haereticis de baptismo habebat, saepe illo symbolo in epistulis libellisque utebatur. Hic nunquam nomen balnearum, sed lavacri invenitur.

Baptisma imprimis est "lavacrum regenerationis",³⁾ quo homines, postquam lauti sunt, novae accipiunt vitae vires.⁴⁾ Qua de causa a Cypriano baptisma lavacrum quoque vitale⁵⁾ vocatur. Et cum "lavacrum carnale", ut eius verbis utar, munditiae causa comprobet, de baptismo laetatur, quod lavacrum animam "ab omni faece contagionis antiquae"

1) Clemens Alex. Paedag. III.5 (ed. O. Stählin, Lpz. 1905: Die griech. christl. Schriftsteller vol. XII. p. 255): „κοινὰ δὲ ἀνέρωτες ἀνδράσιν ὁμοῦ καὶ γυναῖξιν τὰ βαλανεῖα, πάν-
τευσιν ἐπὶ τὴν ἁγασίαν προδύνονται... εἰδὲ προδυσμένους
ἅμα τῷ χιτῶνι καὶ τὴν εἰδῶ φαίνεσθαι μὴν βούδοντας
κακί, ἔκονσαι δ' ὁμοίως εἰλύχονται κακί.”

Qua sententia in memoriam revocantur haec verba Herodoti I.8.:

„Ἐμα δὲ χιτῶνι συνεκδύετο καὶ τὴν εἰδῶ γυνή.”

Quae dicta profert Theodoretus (Graec. affect. curat. IX.)

adversarius Platonis sententiae (De republ. IV. 457):

„προδυτέον δὲ ταῖς τῶν θυλάκων γυναῖξιν, ἐπεισες
ἄρετὴν ἀντὶ ἡματιῶν ἀμφοτέρων.”

cfr. C. Weymann: Zu den Vitae S. Melaniae iunioris. (Hist.

Jahrb. d. Görresgesellschaft. XXIX. 1908, p. 589). 2) De hab. virg.

XXI. 202/4. 3) Ep. 74.5 p. 803/16; Ep. 74.6 p. 804/5.

4) Ad Donat. III. p. 5/5. 5) Ep. 73.3 p. 780/18.

purget.¹⁾ Etiam Iudaeos baptismatis lavacro solo, quo sanguinem Christi ab ipsis haustum ex animis abluerent, sacris Christianis initiari posse affirmat.²⁾ Verum si quis se extra ecclesiam in haereticorum lavacro mundari posse putat, is discrepat a sententia Cypriani; nam haereticorum baptismus "sordidam et profanam tinctionem" esse contendit.³⁾ quae peccata pristina non modo non delet, sed novis et maioribus delictis animam cumulet;⁴⁾ quicumque igitur "ab adultera... aqua" ad veram religionem veniant, abluendos esse aqua veritatis.⁵⁾ Nihil vero interesse utrum, qui baptizentur, aqua salutari "loti" sint an "perfusi" tantum, ostendit discipulo cuidam nomine Magno, quippe cum baptismatis lavacro delicta non "carnalis lavacri" modo abluantur, ubi "et aphonitris et ceteris quoque adiumentis et solio et piscina" opus sit.⁶⁾ Immo eandem vim inesse aspersioni ipsi aquae sanctae atque lavacro.⁷⁾

Cyprianus autem signo balnearum alio quoque modo utitur: Christus, cum moreretur ad horam nonam, sanguine suo peccata nostra ex animis abluit.⁸⁾ Martyres quoque sanguine effuso delictis purgantur. Unum vero peccatum haereticus ne sanguine quidem abluere potest, id est peccatum eorum, qui doctrinis falsis in ecclesia discordiam excitant.⁹⁾

Praeterea Cyprianus symbolum balnearum ad lacrimas, paenitentiae testes, notandas saepe adhibet. Carthaginiensem quandam ad vanam religionem lapsam lacrimis oculos abluere iubet, quae antea lineamenta oculorum pulvere nigro depinxit.¹⁰⁾ Atque aspere vituperat sacerdotes, qui prava

1) De hab. virg. II. p. 188/13. 2) Testim. liber I. 24 p. 59/1.

3) Ep. 71. 1. p. 772/7. 4) Ep. 73. 21. p. 795/4; Ep. 69. 16. p. 765/13; Ep. 72. 1. p. 775/10. 5) Ep. 73. 1. p. 779/8. 6) Ep. 69. 12. p. 761/1.

Veteres iam adiumentis validioribus, quibus in balneis cutem purgarent, uti sunt, velut cinere lixivio, Cimolia terra, aliis, quae servi balneatores venditaverunt. Saponem quoque ex Galeni temporibus ad corpora purganda adhibuerunt.

(cfr. Jul. Jüthner: Körperkultur im Altertum, p. 27.)

7) Ep. 69. 12. p. 762/3. 8) De dom. orat. 34. p. 292/19, 9) De cath. eccl. unit. 14. p. 222/8. 10) De lapsis 30. p. 259/18.

misericordia permoti lapsos, qui vocantur, lacrimis gravia vulnera animorum abluere prohibeant¹⁾

Restat, ut dicamus Cyprianum alias quoque balneas misericordia Dei hominibus ad delicta abluenda datas commemorare, beneficia dico in fratres collata.²⁾

Haec Cyprianus de balneis dicit, et locis allatis apparet eum sana mente de hoc instituto iudicasse.

1) Ep. 59.13. p.680/20; Ep 43.5. p. 594/16.

2) De opere et elem.1.p.373/16. Sancti patres cantharos, quos vocant, ante aedes sacras positos cum pauperibus, qui et ipsi ante portas stabant ut stipem a Christiani in templum introeuntibus peterent, comparant, velut S.Chrysostomus Christianos docet ante precationem non manus solum aqua sed maxime animas benignitate abluere. (In illud Pauli 2.Cor.4.13. hom.III.11. Migne P.gr.51/300).

Eadem fere dicta sunt in libro qui "De eleemosyna" inscribitur, cuius auctor ignotus est: "ὁ δὲ τοῦτο δύο κατηρέες εἰσι πρὸ τῶν πυλῶν τῆς ἐκκλησίας· μία τοῦ ὕδατος, ἐν ᾗ ῥίπτεται τὰς χεῖρας, καὶ μία ἡ χεὶρ τοῦ πένητος, ἐν ᾗ εὐδοσιμῇχεις τὴν ψυχὴν σου."

(Migne P.gr. 60.710).cfr. Joh.Zellinger: Bad und Bäder . p.104 sq.)

Caput quartum :

De his, quae in Cypriani libellis ad medicinam referenda sunt.

Scriptorum veterum Christianorum non fuit arte medendi tradenda civibus prodesse, sed aut doctrinas novae religionis vel enodare vel contra idololatrias defendere aut animos fidelium ad disciplinae severitatem observandam incitare et cohortari. Tamen cum omnibus fere in scriptis Christianis¹⁾ tum in Cypriani libellis nonnulla de medicinae quoque arte inveniuntur. Quae testimonia quantum pro viribus fieri potest, colligere collectaque cum aliis scriptoribus comparare in animo est.

Religionis res cum medicinae rebus comparantur.²⁾

De his ut melius iudicemus, pauca quaedam praemittere placet. In scriptis sacris doctrina Christiana saepe religio hominum aegrorum, religio curationis medendi describitur, quae hominibus expiationis scelerum, consolationis cupidis³⁾ salutem afferat. Sed iam antea philosophi et Cynici et Stoici de animis sanis vel aegris agere seque animorum medicos praestare coeperant.⁴⁾ Eius modi quasi medicus etiam Christus venit. Ipse dixit: "Non egent qui sani sunt, medico, sed qui male habent" (Luc.V.31). Quibus expositis iis qui patres ecclesiasticos medicinae artis

1) Testes adhibeo, ut multos alios omittam, Clementem Alexandrinum in libro qui Paedagogus inscribitur, ^{et Tertullianum} in libris in quibus "de anima" et "de resurrectione carnis" agit.

2) Ad quam capitis partem conf. A.v.Harnack: Die Mission u.Ausbreitung des Christentums I.cap.2: Das Evangelium vom Heiland und von der Heilung, p.129 ss. 3) Cuius rei argumentum sumo ex Asclepi cultu qui imperatorum temporibus pervulgatus erat. Conf. P.Wendland l.all. p.129. et Thrämer R.E.II. s.v.Asclepius. 4) Conf. P.Wendland l.all. p.82.; E.Norden: Beiträge zur Gesch.d.griech.Philosophie.

immagine etiam atque etiam uti mirantur satis videtur responsum esse.

Iam ad propositum revertor. In libello "De opere et eleemosynis" Christus appellatur medicus, qui venit ut sanaret vulnera, quae homines hereditate accepissent ab Adamo, ut frangeret vim veneni veteris serpentis.¹⁾ Quin etiam, ut sanguine suo quasi remedio efficaci, quo aegros certissime curaret, uteretur, se ipsum vulneratum esse passus est.²⁾ Ultroque Dei misericordiam alia medicamina paravisse hominibus, quos nunquam "sine aliquo conscientiae vulnere esse" Cyprianus contendit.³⁾ Eleemosynae autem - ut ait idem - ea remedia sunt, de quibus hic sermo est. - Christo mortuo iam episcopi⁴⁾ et sacerdotis est eis quorum animi laborent, remedia suppeditare.⁵⁾ Cyprianus ipse se duos libellos scripsisse dicit, qui nonnulla medicamentorum praecepta continent.⁶⁾ Et nimirum Cyprianus ius medicinae exercendae sacerdotibus haereticis denegat, quippe qui agant ut si quis medicus diceret: "Ego solos sanos curo, quibus medicus necessarius non est."⁷⁾

1) De op. et eleem. I. p. 373/13. 2) De op. et eleem. I. p. 373/8.

3) De op. et eleem. III. p. 375/2; De op. et eleem. III. p. 375/11: "Si autem nemo esse sine peccato potest.... quam necessaria, quam benigna est divina clementia, quae cum sciat non deesse sanatis quaedam postmodum vulnera, dedit curandis denuo sanandisque vulneribus remedia salutaria."

4) Episcopus cum medico etiam hac de causa facile comparari poterat, quia nonnumquam idem erat medicus. Conf. A. v.

Harnack: Christl. Aerzte p. 37.; Achelis: Die syrische Didaskalie p. 383. 5) Ep. 68.4. p. 746/23.; conf. ep. 68.1. p.

744/17: "tamen lapsis erigendis et curandis vulneratis bonitatis et misericordiae divinae medicinam non denegemus."

6) Ep. 54.4. p. 623/16. Sermo est de libris, qui "De lapsis" et "De catholicae ecclesiae unitate" inscribuntur.

7) Ep. 55.16 p. 635/15.

Nunc vitia, quae Cyprianus cum morbis composuit, videamus. Avaritia est caecitas quaedam animi, qua affectus homo lumen veritatis videre nequit.¹⁾ Item insolentia atque superbia animos caecant.²⁾ Sermo porro hominum haereticorum habetur morbus. Iam in epistula altera ad Timotheum (II.17) de haereticis dicitur ab Apostolo Paulo: "Sermo eorum ut cancer serpit". Cyprianus illud Pauli repetit in epistula XLIII ad Carthaginienses, ubi fideles, ne ullum commercium habeant cum Felicissimo illo haeretico et cum factione illa, quae ei faveat, his verbis monet: "Sermones eorum velut cancer et pestem fugiendo vitate."³⁾ Simili modo doctrinam talium hominum omnino cum contagione quadam morbi componit.⁴⁾ Ii autem, qui hoc morbo laborant, seiungendi sunt a ceteris, "neque enim sic putamina quaedam colligenda sunt, ut quae integra et sana sunt, vulnerentur."⁵⁾ Virgines quoque munditiae odiosae atque exquisitae nimis deditas a ceteris separari oportet "tamquam contactas oves et morbidas pecudes",⁶⁾ quoniam placendi cupiditatem quasi morbum gravissimum ad quasdam alias transferre possint.

Imaginem veneni Cyprianus ad res quasdam animis perniciosas designandas adhibet; atque cupiditatem munditiae nimis exquisitae, quam supra commemoravimus, velut poculum veneni plenum appellat, quo hausto virgo non solum se ipsam⁷⁾ sed etiam omnes, quibus se videndam praebeat, perdat.⁸⁾ Laetitias vero honoresque huius saeculi venenum occultum, quod adversarius aliquis sucis dulcibus subdole admiscuerit habendum esse affirmat⁹⁾ ut qui ipse eis olim delectatus sit. Discordiam esse venenum, quod evomendum sit animo;¹⁰⁾ sacrum vero cibum ipsum Eucharistiae "velut quaedam venena letalia" et animis et cor-

1) De op. et elem. XIII. p. 383/13. 2) Ep. 54. 3. p. 623/8.

3) Ep. 43. 5. p. 594/11; conf. De lapsis XXXIV. p. 262/4.

4) De cath. eccl. unit. XVII. p. 225/17: "Vitae quaeso vos eiusmodi homines et a latere adque auribus vestris perniciose colloquia velut contagium mortis arcete."

5) Ep. 59. 15. p. 684/22. 6) De hab. virg. XVII. p. 200/5. 7) De hab. virg. XIII. p. 197/10. 8) De hab. virg. IX. p. 194/13.

9) Ad Donat. XI. p. 12/21. Conf. Tert. De spect. XXVII. (Reifferscheid p. 26/19): "Nemo venenum temperat felle et elleboro, sed conditis pulmentis et bene saporatis... ita et diabolus letale quod conficit rebus dei gratissimis et acceptissi-

poribus eorum nocere, qui indigni sint qui eum accipiant.¹⁾ Persaepe doctrinae falsae et venenum mortiferum inter se comparantur. Unum eius modi locum affero multis similibus omissis. In epistula ad Pompeium Cyprianus in controversia de baptismo versatur et de adversariorum in sententiis suis defendendis contumacia et arrogantia questus contendit eos causam esse diversarum sectarum in dies exorientium, quae "ut serpentinis crinibus pullulantes adversus ecclesiam Dei maioribus viribus venenorum suorum virus expromunt".²⁾

Ceterum omnes tales comparationes proficiscuntur ex Romanorum illius aetatis pervolgato more venenorum faciendorum.³⁾

Quartum restat genus comparationum. Cyprianus rationem ac viam paenitentiae agenda cum ratione ac via, qua chirurgi utuntur, crebro aequat. In quo genere medicum causam vulneris notam habere imprimis magni momenti esse putat.⁴⁾ Nam "unde vulneratus fueras, inde curare".⁵⁾ Notas vero habet ipse duas causas: vitia atque defectionem a cultu divinae religionis. Illud vulnere genus difficili est ad sanandum, quia haec "vulnera abstrusa sunt et occulta nec remedium curae medentis admittunt."⁶⁾ Atque sunt vulnera, quae omnino sanari non possint.⁷⁾ Alterum autem vulnere genus facile est cognitu: lapsi, qui hoc vulnere laborant, paenitentia rebus accommodata sanari possunt.⁸⁾ Sed non desunt, qui ut

mis imbuat. omnia illic seu fortia seu honesta...perinde habe, ac stillicidia mellis de lucunculo venenato."

10) De zelo et liv. XVII. p.431/14. 1) De lapsis XXVI.p. 255/26. 2) Ep.74.8.p.806/9. Conf.ep.59.2. p.667/17; De cath. eccl. unit.X.p.218/27. 3) Conf.L.Friedländer l.all.I.p. 206 ss. 4) Conf.Cic.Tusc.disp.III.10.23 (ed.C.F.W.Müller Lips.1900); "Nam ut medici causa morbi inventa curationem esse inventam putant, sic nos causa aegritudinis reperta medendi facultatem reperiemus." 5) De zelo et liv.XVII. p.431/20.- Similiter Tertullianus quoque remedia animae cum vulneribus morbisque congruere vult. (De ieiun.III.Reif.p. 277/17.) 6) De zelo et liv.IX.p.424/22. 7) De zelo et liv.IX.p.425/10; "Calamitas sine remedio est odisse felicem."

8) De lapsis xxxv. p 262/18.

"corporaliter quoque aegri" medicinassalubres ut amaras aspernentur et respuant. Ad eorum valetudinem restituendam ars vel peritissimi medici nihil valet.¹⁾ Nonnulli autem medici suae artis adeo imperiti sunt, ut ne dolores faciant aegris, venenum e vulneribus non tollant, cum omnis vere medicus vulnus aperiat, cultro carnem putidum resecet, quamvis dolore vociferetur aeger, qui tamen valetudine restituta pro beneficio summam gratiam medico referet.²⁾

Si autem quaerimus, unde haec tanta copia eius modi comparisonum manaverit, chirurgia se offert, quae ars Cypriani temporibus iam valde exulta erat.

1) Ep.34.2.p.569/18. Eadem fere a confessoribus Romanis dicuntur ep.31.6 p.563/6: "Non enim ea quae sanorum sunt corporum medicus aegris dabit, ne inportunus cibus tempestatem valetudinis saevientis non reprimat, sed accendat: scilicet ne quod potuisset maturius ieiunio adtenuante sanari videatur per inpatientiam longius pasta cruditate produci."-

Eadem comparatione utitur etiam Novatianus in epistula ad Cyprianum (ep.36.3. p.574/20). 2) De lapsis XIV p. 247/17. Conf. Tert. Scorp. V. (Reiffrerscheid p.154/20.) - Comparatio huius generis vel maxime amplificata invenitur in libro de Constitutionibus Apostolorum II.41.3 (ed. Fr. H. Funk, Paderbornae 1905 p.130): "Propterea tanquam medicus compatiens omnes peccatores cura omnemque prudentiam adhibe et affer sanationem ad vitam eorum sustentandam, neque sis paratus abscindere membra ecclesiae, sed utere verbo ligationum et castigationibus lenitate et emplastro deprecationis. Si enim ulcus altum fit earne tabescente, cura illud et aequa medicamentis salutaribus; sin autem foetidum sit, purga illud mordaci medicamento, i.e. verbo correptionis. Si vero caro exoritur, scabe eam et coaequa acri medicamento, i.e. comminando iudicium. Et si cancer existit, causticis ure eum, i.e. imponendo multa ieiunia reseca et purifica ulcus putridum. Si vero cancer maior fit et superat etiam caustica, iudica, quod membrum sit foedum, deinde cum aliis medicis consilium iniens et multum meditans abscinde membrum illud foetidum, ne totum corpus corrumpat. Ne facile igitur promptus sis ad secandum nec ~~totum~~ protinus festines nec curras ad serram multis dentibus armatam, sed prius utere scalpello et scinde ulcus, ut aperte videatur

Nonnulli vero scriptores Christiani vitiis cum morbis comparandis modum excesserunt.¹⁾ Nam homines potius sanari possunt, si eos ut bene se gerant moneas, quam si iis vitia sola, animi morbos, abicias. Qua de causa Cyprianus oculos Christianorum non solum ad animi morbos mortemque, sed etiam ad eius valetudinem vitamque aeternam convertit.

De medicis.

Sed de comparationibus satis dixi. Nunc de medicina ipsa pauca disserendum est; in qua re primum Hippocratis et Sorani²⁾ brevem mentionem facere oportet. Eorum scripta ac perspiciatur causa morbi occulti, qualis intus sit, ut totum corpus doloris expers conservetur. Sin autem aliquem vides paenitentiam non agere neque ullam spem praebere, tunc cum tristitia et luctu abscinde eum et eice ex ecclesia." 1) Conf. A.v.Harnack: Die Mission und Ausbreitung des Christentums I.p.143.

2) Hippocrates Cous (460-377 circiter) parens medicinae quasi artis, iam Aristotelis temporibus, "magnus" vocabatur. Ac Plinius (nat.hist.VII.171) eum appellat principem medicinae.— Conf.M.Neuburger l.all. I.p.174; W.v.Brunn l.all. p.56; Gossen RE. s.v.Hippocrates XVI. t.VIII.p.1801.

Soranus autem Ephesius (qui Traiani Hadrianique imperatorum temporibus fuit) praeter Galenum celeberrimus medicus imperii Romani erat. Studiis artis medicinae Alexandriae peractis Romam venit, ubi medicinam exercebat. A Tertulliano (de anima VI, Oehler p.1007) "methodicae medicinae instructissimus auctor" appellatur.—Conf.M.Neuburger l.all.p.309; W.v.Brunn l.all.p.94; Kind RE s.v. Soranus, s.II.tom.V. p.1113.

Sorano autem omnia fere, quae de Hippocrate nota habemus, accepta referimus; id quod haud scio an causa sit, cur Cyprianus eos medicos uno spiritu nominet. (Ep.69.13. p.762/10)

"secretiora" appellat;¹⁾ sed ipse ea legisse non videtur, Quamquam quidam Christiani sunt, qui "plura" legerunt.²⁾ Quibus verbis per ironiam dictis Cyprianus, puto, Christianos in Hippocratis et Sorani libris legendis operam consumere supervacaneum ducit.

De morbis.

Cum homo ex animo et corpore constet, sacerdos non modo animi medicus esse, sed etiam corpus respicere debet; id quod Cyprianus, dum in controversia de lapsis versatur, pro viribus egit. Nam sacerdotes Cartaginenses omnes lapsos morbis gravibus afflictos vel morientes in gratiam Dei reconciliare iubet.³⁾ Propterea autem aliquid

1) Eorum medicorum uterque medicus arte insignis erat, qui spinis partiendi et definiendi gloriam acquirere non studebat. Qua de causa viri docti eos quidem libros "Corporis Hippocratici" genuinos habent, qui perspicuitate, simplicitate, dignitate praeter ceteros excellunt. Universum vero Corpus Hippocraticum "secretius" recte nominare possumus; nam magna pars eius librorum ne a medicis quidem, sed a sophistis quibusdam scripta est. (Conf. Jul. Jüthner: Philostratos über Gymnastik p.104 annotatio 4.) - Soranus autem clarus est imprimis Gynaeciorum libris IV.

2) Ep.69.13.p.762/10: "non invenio unde hoc nomen (clinici) adsumant; nisi forte qui plura et secretiora legerunt, apud Hippocratem vel Soranum clinicos istos deprehenderunt."

3) Qua de re idem indicant Romani (ep.8.3.p.487/18.): "... si hi qui in hanc temptationem inciderunt coeperint adprehendi infirmitate et agant paenitentiam facti sui et desiderent communionem, utique subveniri eis debet." - Cyprianus eos solos ab hac gratia excludit, qui vera religione denegata, dum bona valetudine utebantur, paenitentiam peccati non agebant. (Ep.55.23.p.641/19) - Sed non desunt qui Cyprianum propter hanc benignitatem vituperent, quia etiam gravi morbo laborantes lapsi ex morbo convalescere possint. Iis Cyprianus haec respondet: "Offocari a nobis non possunt aut opprimi aut vi et manu nostra in exitum mortis urgeri. ut quoniam morientibus pax datur necesse sit mori eos qui acceperint pacem." (Ep. 55.13. p. 632/16).

ex gravi de lapsis sententia se remisisse dicit, quod ineunte aestate Carthagine morbi graves late vagari soleant,¹⁾ ut lapsi quoque iis implicari possint.

- Cum autem in sententia de lapsis lenienda aliquanto longinquis progressus sit, ingenuo studio permotus, ut imminente nova Christianorum vexatione omnes paenitentes in gratiam Dei reconciliet, praeter alias causas, quibus se Cornelio, pontifici Romano, de illa sententia purgat, morbos iterum affert.²⁾

Homo autem, qui fidem erga Deum servat, si ipse in morbum aliquem incidit, habet quo se vere Christianum praebeat, neque ut idololatrae in doloribus murmurat. Illius enim virtus in rebus adversis perficitur.³⁾ - Verum nonnumquam Deum morbum non ad virtutes probandas, sed ad peccata punienda adhibere Cyprianus affirmat; regem Oziam quidem sacerdoti Azariae non oboedientem "leprae varietate in fronte" maculatum esse.⁴⁾ Item Christianum quendam, cum sua sponte religionem veram denegavisset, obmutuisse; nam "poena inde coepit, unde coepit et crimen."⁵⁾ Aliud Cyprianus affert exemplum de lapsa quadam, quam dentibus linguam, qua se Christianam esse negaverat, laniavisse dicit.⁶⁾

De pestilentia, qua Carthaginenses anno ducentesimo quinquagesimo secundo laborabant.

Epistula ad Cornelium pontificem, quam supra memoravimus, ineunte aetate anni CCLII a Cypriano scripta est. Eodem anno pestilentia quaedam in urbem Carthaginem ingruere coepit, quae iam anno CCLI in Aethiopia orta esse putabatur.⁷⁾ Eusebius testatur eam celeriter late vagatam

1) Ep.18.1.p.523/16. 2) Ep.57.4.p.654/1. 3) De mort.XIII p.305/6 4) De cath.eccl. unit.XVIII.p.226/22. 5) De lapsis XXIV.p. 254/16. 6) De lapsis XXIV. p.254/22.

7) Plinius hanc observationem profert: "A meridianis partibus ad occasum solis pestilentiam semper ire." Nat. hist. VII.50. (ed.Mayhoff.vol.II.p.59). Zonaras: Annales 12.21 (ed.M.Pinder, Bonnae 1844): ἀλλὰ καὶ λοιμὸς τότε ταῖς χώραις ἐνέσκηψεν ἐξ Αἰθιοπίας ἔρξάμενος καὶ πᾶσαν σχεδὸν ἐπίνεμψεν χώραν ἑβάν τε καὶ ἰσθμὸν, καὶ πολλὰς τῶν πόλεων τῶν σινητόρων ἐκένωσε, ἐπὶ πεντεκαίδεκα διαρκέσας ἑνιαυτοῦ."

esse.¹⁾ Cyprianus autem in libello "De mortalitate" dolores eorum, qui illo morbo correpti erant, ita describit, ut doloribus eorum, qui pestilentia ipsa afflicti sunt, similes sint: "Hoc, quod nunc corporis vires solutus in fluxum venter eviscerat, quod in faucium vulnera conceptus medullitus ignis exaestuat, quod adsiduo vomitu intestina quatiuntur, quod oculi vi sanguinis inardescunt, quod quorundam vel pedes vel aliquae membrorum partes contagio morbidae putredinis amputantur, quod per iacturas et damna corporum prorumpente languore vel debilitatur incessus vel auditus obstruitur vel caecatur aspectus, ad documentum proficit fidei".²⁾

Quam pestilentiam, etsi Cyprianus hoc loco signa eius et notas singillatim denotat, tamen viri docti cum ulla gravi pestilentia posteriorum temporum exaequare non poterant.³⁾ Stephanus d'Irsay eam meningitum quandam vel cholera esse arbitratur, notas autem a Cypriano descriptas

1) Eusebius hist.eccl.VII.22.Chron.110 (Migne 27.483): "Pestilens morbus multas totius orbis provincias occupavit, maximeque Alexandriam et Aegyptum." - Paulus Orosius hist. adv.pag.VII.21.4. (ed.C.Zangenmeister Lps.1889) memoriae tradidit qua vi haec pestilentia per totum fere imperium Romanum grassata sit; "Anno ab urbe condita millesimo septimo Gallus Hostilianus vicensimus sextus ab Augusto regnum adeptus vix duobus annis cum Volusiano filio obtinuit. Exoritur ultio violati nominis Christiani et usquequo ad profligandas ecclesias edicta Decii cucurserunt, eatenus incredibilium morborum pestis extenditur; nulla fere provincia Romana, nulla civitas, nulla domus fuit, quae non illa generali pestilentia correpta atque vacata sit. Hac sola perniciē insignes Gallus et Volusianus dum contra Aemilianum novis rebus studentem bellum ~~rebus~~ civile moliuntur, occisi sunt." 2) De mort.XIV.p.305/14.Conf. De mort.VIII.p.301/24. - Ceteri, qui illam pestilentiam in scriptis attingunt, satis habent commemorare eam omnibus locis maximam calamitatem intulisse. Eorum testimonia collecta sunt a Maria L.Hannan; Th.C.Cypriani "De mortalitate" p.13, ubi hos locos repetit; Eusebius, Hist.eccl.VII.22, qui Dionysii Alexandrini verba profert, Gregorius Nysaeus; Vita Greg.Thaumat. (Migne 46.956/7) Aurelius Victor; Caes.XXX; Epitome 30; Trebellius Pollio; Gal.V.5.; Eutropius 9.5.;

ad sententiam, quae impugnari non possit, dicendam non sufficere iudicat.¹⁾

Plerumque illa pestilentia "horribilis et feralis"²⁾ hominibus mortem attulit, si Pontio fides habetur, qui in libello de vita Cypriani affirmat: "Erupit postmodum lues dira et detestabilis morbi vastitas nimia, innumeros per diem populos ad suam quemque sedem abrupto impetu rapiens continuatas per ordinem domos vulgi trementis invasit".³⁾ Qua vastatione etsi funesta sit, tristiores esse immanitatem morum, quae ex pestilentia illa secuta est in libello ad Demetrianum misso demonstratur, ubi Cyprianus contendit neminem in doloribus infirmorum leniendis operam ponere, sed aegris derelictis unumquemque ex urbe, si possit, fugere; eos autem, qui remaneant, id solum mente agitare, quo modo mortuorum spoliis suas facultates augeant.⁴⁾

Orosius: hist.7.21.4, Zosimus: histor.1.26.; Jordanis Getica 19; Zonaras: Annal.12.21. - Cypriani vero verbis admonemur de descriptionibus, quas Thucydides (2.48) et Lucretius (4.1138) de pestilentia Atheniensium litteris mandarunt.

3) Conf. G.Sticker l.all.p.1. 1) Stephan d'Irsay l.all.p. 534. 2) De mort.XVI. p.307/4. 3) Vita IX.(Hartel vol.III. p.XCIX/6) - Trebellius Pollio Gall.5.5 (Scriptores Historiae Aug.ed.H.Peter Lips.1884) hoc modo rem scribendo persequitur: "Nam et pestilentia tanta extiterat vel Romae vel in Achaicis uerbibus ut uno die quinque milia hominum pari morbo perirent."

4) Ad Demetr.X.p.358/12. Hoc loco compares velim quae hoc in genere de Alexandrinis vel Carthaginiensibus dicunt

Dionysius: „καὶ νοσούντες ἐρχομένους προαδόντες καὶ ἀντιφύγοντες τοὺς φιλετάτους καὶ τὰς ὁδοὺς ἐρρίπτουν ἡμιθνήτας καὶ νεκροὺς ἀτάφους ἀπεσκευαλίζοντο, τὴν τοῦ θανάτου διάδοσιν καὶ κοινωνίαν ἐκτρέποντες, ἣν οὐκ ἦν καὶ πολλὰ μηχανωμένοι ἐκκλῖναι βούλοιντο.“ (Eus. h.e.VII.22)

Pontius: "Horre omnes fugere vitare contagium, exponere suos impie, quasi cum illo peste morituro etiam mortem ipsam posset aliquis excludere, iacebant interim tota civitate vicatim non iam corpora, sed cadavera plurimorum et misericordiam in se euntium contemplatione sortis mutuae flagitabant. nemo respexit aliud praeterquam lucra crudelia. Nemo similis eventus recordatione trepidavit, nemo fecit alteri quod pati voluit." (Vita IX.,Hartel III.p.XCIX/9)

In hac autem calamitate Christiani episcopo duce aliter atque idololatras se gerebant. Nam eam pestilentiam non solum poenam a Deo missam¹⁾ sed etiam virtutis tamquam obrussam occasionemque optimam bene agendi arbitrabantur.²⁾ Cum prima huius capitis parte religionem Christianam vulneribus animi curandis operam dedisse demonstrare studuerimus, nunc ea ad corpora quoque aegra curam impendisse videbimus. Cyprianus enim a Christianis, imprimis a medicis petit ut aegrotos curent.³⁾ Ad hoc Cyprianus Christianos monuisse videtur, ut non solum fratres iis curae essent, sed etiam ethnici.⁴⁾ Atque curam custodiamque aegrotorum universam propterea bene institutam fuisse manifestum est, quoniam omnibus pro sua cuique parte ministeria mandabantur.⁵⁾

Sunt autem praeter illud Pontii testimonium multi loci imprimis in epistulis, ex quibus Cyprianum semper de infirmis sollicitum fuisse apparet. Eo consilio vel rei familiaris partem arbitrio sacerdotum Carthaginiensium permisit.⁶⁾ Atque martyribus, qui in metallis vivebant, eam gloriam pro Deo mala ferendi iis propterea contigisse

Cyprianus: "... dum nec infirmis exhibetur misericordia et defunctis avaritia inhiat ac rapina. idem ad pietatis obsequium timidi, ad impia lucra temerarii, fugientes morientium funera et adpetentes spolia mortuorum, ut appareat in aegritudine sua miseros ^{ad hoc forsitan et} derelictos esse, ne possent dum curantur evadere." (Ad Demetr. X. p. 358/14.)

1. Vide infra p. 59.

2) De mort. XVI. p. 307/3. 3) De mort. XVI. p. 307/6.

4) Vita IX. (Hartel III. p. XCIX/21): "tunc deinde subiungit non esse mirabile, si nostros tantum debito caritatis obsequio foveremus." 5) Vita X. (Hartel III. p. C/13):

"distributa sunt ergo continuo pro qualitate hominum atque ordinum ministeria. multi qui paupertatis beneficio sumptus exhibere non poterant, plus sumptibus exhibebant compensantes proprio labore mercedem divitiis omnibus cariores." - Qua de re Dionysius Alexandrinus pluribus

verbis disseruit: "οἱ γοῦν ἐλαῖστα τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν δι' ὑπερβάλλουσιν ἀγάπην καὶ φιλαδελφίαν ἐφειδούντες ἑαυτῶν καὶ ἀλλήλων ἐχόμενοι ἐπισκοποῦντες ἐφρυλάκτως τοὺς νοσοῦντας λιπαρῶς ὑπηρετοῦμενοι, δεσπεύοντες ἐν Χριστῷ, συναπληροῦντο ἐκείνοις εὐμενέστατα..."

quod semper "vigilantiam in adiuvandis laborantibus" conservavissent.¹⁾ - Quam curam ad aegrotos adhibitam tanti facit, ut sacrarum litterarum testimonia huius rei in Testimoniorum libro tertio collegerit.²⁾

Comprehensio.

Qua parte disputationis haec mihi, ut paucis absolvam, effecisse videor: Cyprianum medicinae artem usu cognitam habuisse ex comparationibus allatis facile perspicitur; doctrinam vero medicinae parvi aestimavisse videtur, nisi forte hoc eius fastidium tantum ad libros Hippocratis et Sorani pertinuit. Pluris ducit facultatem infirmorum fovendorum, quam Christianos non ex libellis hausisse sed baptismatis vi accepisse affirmat.³⁾ - Tamen Cypriani nomen dignum esse videbatur, quod in libris antiquis medicinae disciplinae posteris traderetur, idque quia pestilentiam illam gravem tertii saeculi, quam ipse vidit, diligenter descriptam memoriae prodidit.

καὶ πολλοὶ νοσοκομήσαντες καὶ ξώσαντες ἑτέρους,
ἐτελεύτησαν αὐτοὶ, τὸν ἐκείνων θάνατον εἰς ἑαυτοῦς
μεταστράμενοι... οἱ γὰρ ἀριστοὶ τῶν παρ' ἡμῖν ἀδελ-
φῶν τοῦτου τοῦ τρόπου ἐξεχώρησαν τοῦ βίου, εὐσεβεύοντες
τέτινες καὶ διάκονοι καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ λαοῦ λίαν
ἐταυρούμενοι, ὥς καὶ τοῦ θανάτου τοῦτο τὸ εἶδος, διὰ πολ-
λὴν εὐσεβείαν καὶ πίστιν ἰσχυρὰν γινόμενον μηδὲν
ἀποδεῖν μαρτυρίου δοκεῖν." (Euseb. l. all.)

6) Ep. 7.1.p. 485/8. 1) Ep. 76.1. p. 828/13.

2) Test. liber III.c.109. p.181/4.

3) Ad Donat.V. p.7/12: "Inde iam facultas datur, castitate sobria, mente integra, voce pura in medellam dolentium posse venenorum virus extinguere..." "

I) Ad Demetrianum VII. p.355/21; Ad Demetr. IX. p.356/25.

*At contra conferas velim quae dicit Tertullianus
"De anima" xxx. (Oehler p. 1041): "Rerum lues et
fomes et bella et voragines civitatum pro
remedio deputanda, tanquam tonsura
insolescentis generis humani."*

Caput quintum :

De arte corporis humani exornandi.

"Sint mulieres cum verecundia et pudicitia componentes se, non in tortis crinibus neque auro neque margaritis aut veste pretiosa, - sed ut decet mulieres promittentes castitatem per bonam conversationem". (1.Tim.2.9.10.) - "Sit in muliere non exterior ornamenti aut auri aut vestis cultus, sed cultus cordis"¹⁾ (Petr.1.3.3.) Quibus apostolorum locis propositis Cyprianus a virginibus flagitat, ut nimium placendi studium coerceant.²⁾ Quae admonitio supervacanea non erat. Ars enim corpus humanum pulchritudinis adiumentis lenociniisque excolendi, iam pridem usitata, imprimis imperatorum Romanorum temporibus extra modum prodierat. Etenim homines se intellexisse putabant corporis pulchritudinem non solum assiduis et difficillimis exercitationibus gymnics, sed etiam fuco aliisque eius modi rebus adhibitis parari posse. Quae ars iam a Platone illiberalis et ad fallendum apta habetur.³⁾ Philosophi quoque Stoici atque Cynici, cum pristinam simplicitatem probarent atque commendarent, opus scriptorum Christianorum etiam in hoc genere praeparaverant.

De fuco aliisque eius modi rebus ad corpus excolendum adhibitis.

Corpus humanum perfectum opus Dei esse supra demonstravimus.⁴⁾ Sed haud paucae virgines Christianae, imprimis divites, putabant opus illud divinum sibi

1) Haec lectio aliqua ex parte ab ea quam in "Vulgata Clementina" legimus discrepat; de quo agit Sr.A. Neenan 1.all. p.122. 2) De hab.virg.VIII. p.193/18.

3) Conf. J.Jüthner: Körperkultur im Altertum p.47 et p.54.

Plato: Gorgias 465b: „ ἡ κομμωτική, κακοῦς γὰρ τε οὖσα καὶ πατηλὴ καὶ ἀγεννὴς καὶ ἀνελεύθερος, σχήμασι καὶ χράμασι καὶ λειότητι καὶ εὐνῇσει παταῖσα, εἴστε τοιεῖτ' ἀλλότριον κάλλος ἐφελκομένους τοῦ αἰκείου τοῦ διὰ τῆς γυμναστικῆς ἀμελεῖν."

4) Vide p.15.

emendandum esse; "adhibito flavo colore vel nigro pulvere vel rubore" vel aliis medicaminibus lineamenta a Deo creata obtegunt.¹⁾ Saepissime commemorantur supercilia pulvere quodam nigra facta, quem Cyprianus "stibium" appellat.²⁾ Neminem ex iis feminis, quae adiumentis huiusce modi utantur, beneficam se praebere pauperibus posse Cyprianus dicit, quoniam oculi eius "tenebris et nocte contexti" egentem ante portas aedis sacri stantem, vel "corban" omnino non videant;³⁾ quo minus tales oculos Deum olim videre possent!⁴⁾ A nullo eam immerito reprehendi, quae, postquam se Christianam negaverit, oculos pingere non desistat. Talem maerere oportere, cum ei mors animi deploranda sit. Maeroris autem esse curam faciei criniumque negligere.⁵⁾

1) De hab.virg. XV. p.198/6. 2) De opere et eleem.XIV. p.384/14; De hab. virg.XIV. p.197/28. - Eius artis scriptores christiani veteres, cum hunc tam turpem morem in libris suis impugnabant, nonnullas singulas res memoriae tradiderunt, velut Clemens Alexandrinus, qui scripsit (Paedag.III.2.7.3):

„τρεῖς γὰρ, οὐχ ἅπασι ἀπολαύοντα δίκαια κροκοδείλων ἀποπύτοις χρώμενοι καὶ σπασιδόνων ἀφροὺς ἐχρησόμεναι καὶ ταῖς ὀφρύσι τὴν ἀσβόλην ἀναμεττόμεναι καὶ ψευδῆς τὰς περὶ αὐτὰς ἐντριβόμεναι;“

3) De op.et eleem.XV.p.384/18. 4) De hab.virg.XVII.p. 199/21; De op.et eleem. XV.384/14.

5) De lapsis XXX.p.259/18. Eum morem antiquitus maeroris signum fuisse intellegitur ex Homeri verbis, ubi sermo est de Achillis luctu Patroclo mortuo:

*„ὥς φέτο, τὸν δ' ἄχθος νεφέλη ἐκάλυψε μέλαινα.
ἀμφοτέρῃσι δὲ χερσὶν ἑλὼν κόριν εὐδαλόμεσσαν
χεύατο καὶ κεφαλῇ, χαρίεν δ' ἦσχυνε πρόσωπον.
νεκταρέω δὲ χιτῶνι μέλαινα· ἀμφίζωνε τέφρῃ.
αὐτὸς δ' ἐν κονίῃσι μέγας μεγαλωστί ταυροσθεὶς
κεῖτο, φίλῃσι δὲ χερσὶ κόμην ἦσχυνε δαΐζων.“*

(Ilias XVIII. 23; rec.A.Ludwich vol.II. Lps.1907,p.263.)

De capillorum habitu.¹⁾

Quid de ea re sentiat, Cyprianus multis locis aperit. Ex eius crebris reprehensionibus admonitionibusque facile intellegitur etiam Christianos pristinam simplicitatem minime servasse, qua viris ut crines reciderent, barbam alerent, feminis ut crines in simplicem modum cogerent, praescriptum erat.²⁾ Magnus enim erat numerus iuvenum, qui barbam vel volsella vellebant vel totam radebant, capillos calamistro inurebant. Sacrarum litterarum contra eam consuetudinem testimonia Cyprianus in Testimoniorum libro tertio collegit.³⁾ - Eum nimis exquisitum capillorum habitum imprimis moleste fert apud lapsos; nam "qui barbam vellit et faciem suam comit.... quomodo mortem suam deflet?"⁴⁾

De feminarum in ea re habitu in libello "De habitu virginum" queritur.⁵⁾ Praecipue a virginibus Deo dicatis simplicitatem flagitat. "Quid compta procedit", inquit, "quasi maritum aut habeat aut quaerat?"⁶⁾ Ne uxoribus quidem maritis placendi causa hoc modo capillos comere licere. Immo vero nuptam quae aliter fecerit, coniugem facere culpaе socium.⁷⁾ Eo minus vero id virgines decere "suspiria adolescentium" post se trahere.⁸⁾

1) Conf. Cabrol-Leclercq l.all. vol.III.p.1307, s.v. Chevelure. - Blümner. l.all.p.267. - Marquardt-Man, l.all.p.45.

2) Conf. Clement. Alex. Paed. III. 11. 62. 2: *ταῖς γυναῖξιν δὲ ἀπόχρη μέλεισθαι τὰς τρίχας καὶ ἀναδέσσειν τὴν κόμην ἐν τελαῷ περόνῃ τινὶ λιτῇ παρὰ τὸν αὐχένα!*

3) Test. liber III. c. 83-84 p. 173/16. 18. 4) De lapsis XXX. p. 259/8. 5) Quo de libello agit J. Haussleiter l.all.p. 379.

6) De hab. virg. V. p. 191/9. - Varia capillorum habitus genera a Cypriano non depinguntur, ut a Tertulliano (De cult. fem. II. 7; Oehler p. 401): "Quid crinibus vestris quiescere non licet, modo substrictis, modo relaxatis, modo suscitatis, modo elisis? Aliae gestiunt in cincinnos coërcere, aliae ut vagi et volucres elabantur, non bona simplicitate. Affigitis praeterea nescio quas enormitates subtilium atque textilium capillamentorum, nunc in galeri modum, quasi vaginam capitis et operculum verticis, nunc in cervicem retro suggestum."

Praeterea Christianas medicamenta quoque ad crines tinguendos adhibuisse Cypriani libelli testantur.¹⁾ Iisdem temporibus capilli rutili²⁾ apud feminas vigere coeperant, quem colorem Cyprianus ut alii scriptores Christiani³⁾ ad flammam pertinere interpretatur, quibus eae apud inferos cruciabuntur, quae "capite id est corporis parte meliore"

Virgines monet: "ornatus ipse proprie sic est ut concumulata in verticem (coma) ipsam capitis arcem ambitu crinium contegerit" (De virg. vel. VII., Oehler p. 522)

7) De hab. virg. XVII. p. 199/25. Aliter iudicat Clemens Alex., qui feminis concedit, ut se ornent, si forte mariti ei rei multum tribuunt. (Paed. III. 11. 632)

8) De hab. virg. IX. p. 194/9. Conf. Ambrosium: De Hel. et ieiun. XVI. 66 (ed. C. Schenkl. Corp. script. eccl. lat. vol. 32. Vindob. 1897, p. 450/18): "Illae in plateis inverecundos etiam viris sub conspecta adulescentulorum intemperantium choros ducunt, iactantes comam, trahentes tunicas, scissae amictus, nudae lacertos, plaudentes manibus, saltantes pedibus, personantes vocibus, inritantes in se iuvenum libidines motu histriónico, petulanti oculo, dedecoroso ludibrio."

1) De hab. virg. XVII. p. 200/5; De hab. virg. XXI. p. 202/3.

2) Festus (262 b. 18) haec de eo colore dicit: "rutilum rufum significat, cuius coloris studiosae etiam antiquae mulieres fuerunt." - Plinius hist. nat. XXVIII. 191. (Mayhoff IV. p. 340): "prodest et sapo, Galliarum hoc inventum rutilandis capillis, fit ex sebo et cinere, optimus fagino et caprino, duobus modis, spissus ac liquidus, uterque apud Germanos maiore in usu viris quam feminis."

3) Ut Hieronymus ep. 107. 5 (rec. J. Hilberg. Corp. script. eccl. lat. vol. 55. Vindob. 1912. p. 296/8): "nec capillum inrufes et ei aliquid de gehennae ignibus auspicaris."

peccant.¹⁾ Canos vero medicamentis tingere pro manifesta contemptione Dei habet, cuius "caput...et capilli erant albi sicut lana aut nix"(Apoc.1.14.)²⁾

Denique de iis admoneo, quae Cyprianus in epistula LXXVI dicit: martyres in metallis vitam trahentes "semitonso capite" esse.³⁾ Qua poena Romani utebantur ad homines sceleratos servosque designandos.⁴⁾

De mundo muliebri.

Una cum fuco aliisque medicamentis ad corpus excolendum adhibitis Cyprianus mundum profusum, quo feminas delectabantur, vituperat.⁵⁾ Auro enim et margaritis et gemmis mulierem pulchram reddi non posse; immo sine Christi decore aspectum eius deformem atque turpem esse.⁶⁾ Accedere quod feminas monilibus hac mente se ornent, ut cervices, quas Deus fecerit, cooperiant.⁷⁾ Deum porro abhorrrere a vulneribus, quae auribus infantium

1) De hab.virg.XVI.p.199/6. 2) De hab.virg.XVI.p.199/11.

Clemens Alex.argumentum e vita ductum contra usum canos tingendi affert: "*οὐδὲ ἀφραίνουσαι γυναῖκες βάπτουσαι μὲν τὰς πολιὰς, μυρίζουσαι δὲ τὰς τρίχας πολικώτερον ἔσταιν γίνονται διὰ τὰ ἀρώματα ξηραντικὰ ὄντα. διὸ καὶ αὐχμηρότεροι φαίνονται αἱ μυριζόμεναι. ὁ δὲ αὐχμὸς πολικώτερος ποιεῖ.*"

(Paed.II.8. 69.4) 3) Ep.76.2 p.830/6. 4) De hoc usu

egerunt H.Blümner l.all. p.292; Marquardt.-Max, l.all.I. p.180. Conf. Catullum 59.5 (ed.W.Kroll Lips.-Berol.1923. p.105): "a semiraso tunderetur ustore." 5) Conf.Blümner l.all.p.258, L.Friedländer l.all. vol.II.p.315, Hübner, l.all.p.345.-Clemens Alex.gemmas quibus feminas delectabantur, enumerat: "*λίθους δὲ πελίκους ἢ χλωροὺς καὶ τῆς ἀπιξενωμένης θαλάττης τὰ ἐκβράσματα καὶ τῆς γῆς τὰ ἐκψήγματα μερικκιῶδὲς ὅστι τέθη γέναι... τοιοῦτο τὰς ἡλιενίαις αἱ λίθοι γυναῖξιν περιδούμενον τοῖς ὄρμοις καὶ τοῖς περιδεραίοις ἐγκατακλειόμενοι ἀμέδυστοι καὶ κεραυνῶται καὶ ἰδσπίδες καὶ τοπαῖον... ὁ δὲ πολυτίμητος μαργαρίτης ὑπερφυῶς τῇ γυναικωμίτιδι εἶδε κάμασεν.*"

6) De lapsis XXX.p.259/16. (Paed.II.12.118.)

7) De hab.virg.XIV.197/18.

innocentium inferantur, "ut postea de aurium cicatricibus et cavernis pretiosa grana dependeant, gravia etsi non suo pondere, mercium tamen quantitate".¹⁾

Multae sunt causae, quibus commotus Cyprianus hanc corporis exornandi cupiditatem vitandam ac fugiendam esse censet. Neque enim Christianos summa atque aeterna bona petentes decere carnis quoque gloriam magni aestimare.²⁾ Accedere quod omnis mundus muliebris fucus, medicamenta, gemmae, ceteraeque eius modi res a daemonibus inventae sint.³⁾ quam sententiam - haud scio an orta sit ex eo, quod Christiani illorum temporum omnes res humanas a daemonibus infectas esse putabant⁴⁾ - saepe apud scriptores Christianos veteres invenimus;⁵⁾ qui plerumque hanc rem sic scribendo persequuntur: angelos quosdam cum pulchritudine mulierum capti a Deo damnati essent, ut amicitiam quoque feminis cum Deo intercedentem discinderent, morem mundo

1) De hab. virg. XIV. p. 197/22. Conf. Senecam: De benef. VII. 9. 4 (Haase vol. II. p. 141): "non satis muliebris insania viros superiecerat, nisi bina ac terna patrimonium auribus singulis pependissent." - Clemens Alex. (Paed. III. 11. 56. 3):

„καλύπτει δὲ βιάζομένους τὴν φύσιν ὁ λόγος τοῦς λόβους τῶν ὠτίων τιτράναι."

2) De hab. virg. VI. p. 112/6. 3) De hab. virg. XIV. p. 197/21.

4) Ut apud Tertullianum: De cult. ferm. I. 2 (Oehler p. 389):

"Nam et illi qui ea constituerunt damnati in poenam mortis deputantur illi scilicet angeli qui ad filias hominum de caelo ruerunt, ut haec quoque ignominia feminae accedat ... designaverant... et illum ipsum nigrum pulverem quo oculorum exordio producuntur." - apud Clementem Alex. Paed.

II. 12. 127. 1. - apud Pseudoclementem hom. VIII. 14 (ed.

Schwelger p. 204): „μετὰ γὰρ συνουσίαν, ὃ τὸ πρῶτον ἐγίνοντο ἀπατηθέντες καὶ παρασχέτη μνηστέρι δουρθέντες, διὰ τὸ ἄλλο τι μετὰ μισοῦν αὐτοὺς ποιῆσαι μὴ δύνασθαι ἔρῃσκεν δὲ ταῖς ἐρωμέναις, ἐνδὲ ἑαυτῶν τοὺς τῆς γῆς μυελοὺς (ἄγγελοι) ὑπέδειξαν, λέγω δὲ τὰ ἐκ μετέλλων ἄνδρ, χρυσόν, χαλκόν, ἔργυρον, σίδηρον καὶ τὰ ὅμοια, σὺν τοῖς τιμιωτάτοις ἅπασιν λίθοις... καὶ πάνθ' ἅπλως ὅσατε πρὸς κόσμου καὶ τέχνης ἔστι γυναικῶν τῶν ἐν σαρκὶ δεθέντων δαιμόνων ἐστὶν εὐρήματα."

5) Homines quoque saepe a daemonibus correptos esse putabant,

muliebri utendi induxisse.¹⁾ Ex quo elucet ista adiumenta
 "non nisi prostitutis et impudicis feminis" congruere.²⁾
 Atque Cyprianus contendit nullas feminas cultum habere
 pretiosiores quam eas, quarum pudor vilis sit,³⁾ virgines
 monet, ut bonos mores⁴⁾ vel vulnera a tortoribus, a bestiis
 ab igne sibi illata ornamenta meliora existiment.⁵⁾

Comprehensio.

Luxuria, quam Cyprianus depingit, a magistro
 quidem virtutis describitur; sed multis aliorum scriptorum
 id quod e libro De lapsis (XXVI.p.256/15) apparet, ubi
 Cyprianus vir ille maxime sobrius haec dicit: "quam multi
 cottidie immundis spiritibus adimplentur." Tertullianus de
 daemonibus fusius verba fecit in libro, qui "Apologeticus"
 inscribitur c.XXIII.

- 1) Quam rem Cyprianus sic profert: "quae omnia peccatores et
 apostatae angeli suis artibus prodiderunt, quando ad terre-
 na contagia devoluti a caelesti vigore recesserunt." (De hab.
 virg.XIV.p.197/26. Conf. illud Minucii Felicis (Oct.26.7,
 Halm p.38): "Spiritus sint insinceri ... a coelesti vigore
 terrenis labibus et cupiditatibus degravati. Isti igitur
 spiritus posteaquam simplicitatem substantiae suae, onusti
 et immersi vitiis, perdiderunt, ... non desinunt depravati
 errorem pravitatis infundere, et alienati a Deo ... a Deo
 segregare." - qua de re unde haec interpretatio orta sit,
 agit Sr. Keenan l.all.p.144, qui dicit: "The early Eccl.
 writers, influenced by the Rabbinical interpretation of
 Gen.6.2 (cf. Iosephus l,3-4), and by the apocryphal Book
 of Enoch on the fall of the angels, believed that the
 angels were partly corporeal and had allowed themselves
 to be seduced by the ~~propono angelos esse~~ beauty of women:
 cf. Tert. Idol.9: „unum propono angelos esse illos desertores
 Dei, amatores feminarum." - Hoc loco non praetereundos esse
 versus Commodiani Instruct.I.3 (rec.B.Dombart; Corp.script.
 eccl.lat.vol.15.Vindob.1887, p.7: cultura daemonum)
- 2) De hab.virg.XII.p.195/25; conf. De hab.virg.XII.p.196/13.
 3) De hab.virg. XII.p.195/26. 4) De hab.virg.XXII.p.203/17.
 5) De hab.virg.VI.p.192/9.

testimoniis haec Cypriani descriptio morum confirmatur. Ipsi Christiani tales esse quales olim fuerant, desierant.¹⁾ Cypriani autem admonitiones praecipue ad virgines pertinent. Quibus ut nos aequos praebeamus, respicere debemus virgines tum nondum secretas una cum iis, quae voluntate similes erant, vixisse. Earum vota privata erant et ad solam castitatem spectabant, non spectabant ad paupertatem neque ad oboedientiam.²⁾ Itaque virginibus divitibus difficile erat mundum muliebrum, quo antea uti solebant, spernere; quem Cyprianus graviter impugnatur, quia castitatem non solum in carnis integritate sed etiam in "cultus et ornatus honore"³⁾ consistere censet. Sed dubitari potest an eius admonitiones efficaces fuerint, quia scriptores posterioris quoque aetatis persaepe de hac re queruntur.

1) Conf. Tert. De pud. I.: "Nostorum bonorum status iam mergitur."

2) Conf. Keenan l. all. p. 7. - H. Koch: Virgines Christi p. 59.

3) De hab. virg. V. p. 190/24.

Caput sextum:

De victu.

Quod superest, quid de victu sentiat Cyprianus, consideremus. Atque eo in genere scriptores ecclesiae illius aetatis Christianos admonere oportebat, ut se a cibis nimis exquisitis abstinere neque ut ethnici conviviiis luxuriaque tempus contererent.

Cyprianus mensam simplicem venementer commendat.

Quam postulationem ex precatione Domini ortam esse affirmat. Nam Christiano, qui baptismate accepto rebus humanis nuntium remisit, panem solum i.e. victum ad vitam necessarium petendum esse.¹⁾ Atque cum auctoritate Christi nitatur, qui dixit: "Nolite cogitare dicentes: quid edemus aut quid bibemus aut quid vestiemur?...quaerite primo regnum et iustitiam Dei, et haec omnia adponentur vobis" (Matth. 6.31), persuasum habet victum necessarium homini Christiano nunquam defuturum, "si Deo ipse non desit";²⁾ immo vero Dominum potissimum eorum memorem esse, qui se utiles praebuerint nec libidini potius luxuriaeque quam liberalitati et beneficentiae paruerint ut Deum quasi debitorem suum sibi conciliaverint.³⁾ Haec praecepta qui observat, cibum suum parcum cum gaudio capit, cum dives, cuius mensae exquisitissimis epulis exstruuntur, in conviviiis - "bibat licet gemma"⁴⁾ - suspiretur, quod eius animum semper aliqua sollicitudo de divitiis discruciat.

In libello ad Donatum misso Cyprianus optat, ut sobrium convivium Christianorum cantu hymnorum sacrorum

1) De dom. orat. XIX. p. 281/3. Conf. Tert. De orat. VI. (Reifferscheid p. 184). 2) De dom. orat. XXI. p. 282/26.

3) De opere et eleem. XI. p. 382/4.

4) Ad Donat. XII. p. 13/17. Conf. De zelo et liv. VII. p. 423/24.

69
laetum reddatur;¹⁾ quae cantica quin loco fidium et tiliarum
epulis adhibere voluerit, dubium non est; nam strepitus
citharae tibiaeque a Christianis severioribus contemnebat
tur.²⁾

Convivia autem luxuriosa propterea quoque a Cypriano
damnantur, quia "largioribus epulis mens gravata minus ad
preces orationis" evigilat.³⁾ Sed corpora ipsa ganeonum
pluribus cibis enervata fieri censet.⁴⁾

Atque hoc in genere Cyprianus de lapsis queritur, quod
ieiunia non servant, qui peccato commisso balneas adeant,
qui fuco utantur, quos edaces epulis largioribus tam
immodice se saturare, ut "cruditates suas postridie"
ructent.⁵⁾ Atque fore ut omnes in isto saeculo "saginosos"
ad aeternam famem ac sitim damnentur, persuasum habet.⁶⁾

1) Ad Donat. XVI. p.16/10. 2) Clemens Alex. Paed. IV. Sed etiam
scriptores profani huius cantus tiliarum nervorumque generis
odium habuerunt, ut Martial IX.77.5. Conf. L. Friedländer l.
all. I. p.254. H. Blümner l. all. p.411. 3) Ep. 11.6. p.500/12.
Conf. Tert. De ieiun. VI. (Reifferscheid p.280): "omnem
disciplinam victus aut occidit aut vulnerat."

4) Ad Donat. XII. p.13/25. - Usus autem epularum luxuriosarum
etiam philosophi, rerum gestarum et satirarum scriptores
vehementer insectabantur, laudando in primis veterem morum
simplicitatem, qua victus ad valetudinem referebatur et ad
vires, non ad voluptatem. Seneca ep. 14.15 (Haase vol. III. p.
39): "facit temperantia bonam valetudinem." - Iam inde
antiquitus usu cognitu habebant, plures cibos menti
in primis adolescentium nocere. Qua de re agit Gellius, Noctes
Att. IV. 19.1 (ed. C. Hosius, Lips. 1903; vol. I. p.207): "Pueros
impubes conpertum est, si plurimo cibo nimioque somno
uterentur, hebetiores fieri ad veteris usque aut eluci
tarditatem corporaque eorum inprocera fieri minusque
adolescere." Conf. K. Huber, l. all. p.24.

5) De lapsis XXX. p.259/6. 6) Ep. 2.2. p.468/20.
Ep. 69.3. p. 670/5.

Imprimis vero convivia nuptialia luxuria licentia-
 &que effusa excellabant.¹⁾ Quo minus mireris, quod Cypria-
 nus illum tam pravum morem, ex quo ne virgines quidem Deo
 dicatas pudebat talia convivia inire,²⁾ "quibus libidinum
 fomes accenditur, sponsa ad patientiam stupri, ad audaciam
 sponsus animatur" acerrime vituperat.³⁾ Eo magis votum,
 quo virgines castitatem Deo promiserant, in periculum
 discrimenque vocabatur, quod tum permissum erat, ut feminae
 non ut olim assidentes et a cibis se abstinentes epulis
 virorum interessent, sed ipsae cum viris accubantes
 ederent et biberent.⁴⁾

De vini usu.

"Et tu miraris aut quereris in hac obstinatione et
 contemptu vestro, si rara desuper pluvia descendat... si vix
 ieiunas et pallidas herbas sterilis gleba producat, si
 vineam debilitet grando caedens, si oleam detruncet turbo

1) Conf. L.Friedländer l.all.vol.I. p.276.; Blümmner l.all.
 p.359. 2) De hab.virg.XXI.p.202/5. 3) De hab.virg.

XVIII.p.200/15. Quae convivia Clemens Alexandrinus quoque
 adumbrat (Paed.II.4. 40.1-3), qui dicit:

ἡρώδης δὲ ἡμῶν
 τῆς λογικῆς εὐωχίας ὁ κῶμος, ἀλλὰ καὶ αἱ παννυχίδες
 αἱ μάταια ἐπὶ τεραϊνῇ κομῶσιν· ὁ μὲν γὰρ ἐστὶ
 μεθύστικος (αὐλός) ἄλυσ, ἐρωτικῆς σαρκιαστῆς ἡ-
 δημονίας ὁ κῶμος· ἔρως δὲ καὶ μέθυ, τὰ ἀλόγιστα
 πάντα, μακρὴν ἀπώκισται τοῦ ἡμετέρου χοροῦ.
 σύγκομος δὲ τεραϊνῇ τὴν ἱστικὴν παννυχίαν [δὲ] ἐστὶ
 τότῳ, μέθυς ἐκκληρικὴ καὶ συνουσίας ἐρευνιστικὴ,
 τόλμα ἀσχροποιός. οἱ δὲ ἐν αὐλοῖς καὶ ψαλτηρίοις
 καὶ χοροῖς καὶ ὀρχήμασιν καὶ κροτάλοις Αἰγυπτίων
 καὶ τοιαύταις βάνυμοις σάλοι ἔτακτοι καὶ ἀπρεπεῖς
 καὶ ἀπαίδευται κομιδῇ γίνονται ἐν κυμβέχοις
 καὶ τυμπάνοις ἐξηγχόμενοι καὶ τοῖς τῆς ἀπάτης
 ὀργάνοις περιψοφούμενοι."

4) Conf.Marquardt-Mau l.all.vol IV.p.63.

subvertens, si fontem siccitas statuatur, aerem pestilens aura corrumpat..."¹⁾ Quo loco et ceteris, ubi res ad vitam necessariae enumerantur, Cyprianus scilicet ne vini quidem obliviscitur, id quod minime miramur. Vino enim Romani et divites et pauperes potu cotidiano uti solebant.²⁾ Cyprianus igitur, quamvis vino, si modice gustetur, mentem solvi et animam relaxari et maestitiam omnem pelli concedat,³⁾ tamen suos admonet, ne hoc dono abutantur; nam Deum vinum hominibus munus misisse, non ut id apud aras deorum sacrificent.⁴⁾ Deinde necesse esse bibendo moderatum se praebere, quia vinum tumultum faciat.⁵⁾ Vinolentiam autem omnibus fere locis, ubi Cyprianus idololatras vitiis flagitiisque obrutos esse dicit, inter eorum vitia nominat.⁶⁾ Verum ut ab ethnicis ad Christianos veniamus, nihil Cyprianus molestius fert quam quod quidam martyres carceribus emissi nomen Christianum ebriositate polluerunt.⁷⁾ At contra nonnulli Christiani ne calicem quidem Domini bibere ausi sunt, ne, qui sint, anhelitu vini aperirent, ut Cyprianus memoriae tradidit.⁸⁾

De ieiuniis servandis.

Cyprianus, cum populi Christiani vexationem Decio imperatore anno CCL castigationem propter intemperantiam licentiamque Christianorum a Deo missam esse existimet, gregem suum admonet, ut ad Deum placandum non modo precibus sed etiam ieiuniis utantur.⁹⁾ Eadem fere iis, qui cruciatus timore perculsi se Christianos esse negaverant, dicta legimus in libello De lapsis.¹⁰⁾ Sed quamquam ieiunium plurimi aestimat, tamen huic exercitationi non nimis tribuit. Pluris enim ducit liberalitatem beneficentiamque.¹¹⁾ Itaque nullo loco scriptum legimus Cyprianum a virginibus

1) Ad Demetr. VII. p. 355/21. 2) Conf. Blümner l. cit. p. 196.

3) Ep. 63. 11. p. 710/13. 4) De hab. virg. XI. p. 195/19.

5) Ep. 63. 11. p. 710/4. 6) Conf. Ad Donat. III. p. 5/18. Ad Demetr. X. p. 357/26. 7) Ep. 13. 4. p. 506/25. 8) Ep. 63. 15. p. 713/19.

9) Ep. 11. 1. p. 495/13. 10) De lapsis XXIX. p. 259/1.

11) De opere et eleem. V. p. 377/13.

postulavisse ut se a carne vinoque abstinerent, quod tamen ab iis iam inde a secundo p. Chr. n. saeculo plerumque postulabatur,¹⁾ sed eas perseverentiae castitatis praemioque aeterno operam dare vult "multorum precibus" i. e. pauperum, quos cibis iuvabant.²⁾ Quam benevolentiam erga egentes Cyprianus propter iniquitatem temporum tantopere commendasse videtur. Permulti enim Christiani Carthagine erant, qui vel rebus ad vitam degendam maxime necessariis egebant: partim, quia egestate iam pridem pressi ad veram religionem transierant, partim, quia bonis in aerarium redactis in egestatem deducti erant, partim, quia in carceribus et metallis fame et siti laborabant. Qui his de causis cibo abstinere coguntur, eos in ista vita iam a Deo "spiritualibus nutrimentis" ali,³⁾ in illa autem vita futura ad patriarcharum convivium congregatum iri Cyprianus affirmat.⁴⁾

Comprehensio.

E locis allatis facile intellegitur Cyprianum non tam id spectasse, ut Christianis Carthaginiensibus severa praecepta vivendi daret, quam ut intemperantia luxuriaque ab eorum mense amoverentur, quod ea vitia non solum singulis, sed ipsi nomini Christiano nocerent. - In quo Cyprianus a Tertulliano magistro suo valde dissentit, qui ieiunia atque "xerophagias" non satis videtur laudare posse.

1) Conf. F. Wendland l. all. p. 237.

2) De hab. virg. XI. p. 195/7.

3) Ep. 39.2. p. 582/17.

4) De mort. XVII. p. 308/10; De opere et eleem. XXIV. p. 393/1.

C o n c l u s i o .

Restat ut, quae hac disputatione effeci, paucis complectar. Cyprianus corpus humanum non contemnendum, sed opus Dei magni aestimandum esse, cui cura debita ac iusta tribuenda sit, sibi persuasit, Quam ob rem quae Graecorum Romanorumque cultu atque humanitate parta sunt, non modo non despicit, sed intento studio elaborat, ut quae eo modo iam parta sunt, Christianorum saluti conducant, itaque Christianis, quorum vita ad id tempus lucem vitabat, - id quod e Cypriani quoque libellis ex parte cognoscitur - monstrat, qua via ad usum omnium eorum, quaecumque in cultu humanitateque antiqua probanda erant, pervenire potuerint. Quod igitur consilium Cyprianus tum cum exsulabat, antistitibus Carthaginiensibus scriptum dabat: "Temporibus servire...debemus",¹⁾ id ipse in vita secutus esse existimandus est, quamquam hac in re operam suam non ita interponit ut Clemens Alexandrinus, qui etiam cum Christianus factus esset, homo vere Graecus permansit.²⁾

1) Ep. 5.2. p.479/18.

2) Conf. A.v.Harnack. l.all. vol. I.p.322.

I n d e x

librorum, quos in meam rem converti.

Editiones.

G. Hartel: Th.C.Cypriani opera omnia. (corp.script.eccl.lat. vol.III.1-3) Vindob.1868/71.

Ad hanc editionem designationes paginarum et versuum locorum e Cypriani libellis allatorum referendae sunt. Loci epistularum cum hae editione comparati sunt:

Ch. Bayard: St.Cyprien, Correspondance, texte établi et traduit. Edition "Belles lettres", Paris 1925.tom.II.

Reifferscheid-Wissowa: Tertulliani opera.(Corp.script.eccl. lat.vol.XX) Vindob. 1890.

E. Preuschen: Tertulliani De paenitentia, De pudicitia.
(Sammlung ausgewählter Kirchen- und dogmengeschichtlicher Quellenschriften Heft 2, Freiburg i.Br.1891).

Fr. Oehler: Tertulliani opera omnia. Lipsiae 1854.

O. Stählin: Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte. Leipzig 1905.(Clemens Alexandrinus)

C. Halm: M.Minucii Felicis Octavius. (Corp.script.eccl.lat. vol.II) Vindob.1867.

O. Haase: L.Annaei Senecae opera quae supersunt.(Bibl.script. graec. et Rom. Teubneriana) Lips.1898.

C. Mayhoff: C.Plinii Sec. Nat.hist.Lips.1904.

Editiones ceterorum scriptorum occasione data attulli.

Libri quibus de Cypriano agitur.

Baer J.: Des hl.Kirchenvaters C.Cyprianus sämtliche Schriften aus dem Lateinischen übersetzt. 2 Bde.(Bibl.d.Kirchenvater Bd.34. und Bd.60) München 1918/28.

Brunner Gottfr.: Die Veranlassung zu Cyprians "De zelo et livore" (Der Katholik", Zeitschr.f.kath.Wissensch.u.kirchl.Leben Bd.59. 1915.)

Corssen P.: Das M-artyrrium des Bischofs Cyprian.
(Zeitschr.f.Neutestamentl.Wiss.Bd.15/18,1914/18)

Dessau H.: Pontius, der Biograph Cyprians.(Hermes Bd.51,1916)

Ernst Joh.: Der Begriff vom Martyrium bei Cyprian.(Hist.Jahrb.d. Görresgesellsch.Bd. 34/2,1913.)

Goetz K.G.: Das Christentum Cyprians, eine historisch-kritische Untersuchung.Giessen 1896.

Hannan M.L.: Th.C.Cypriani "De mortalitate", a Commentary with an Introduction and Translation.Diss. Washington 1933.
(The Cath.Univ.of.America. Patristic Studies 36.)

Harnack A.v.: Drei wenig beachtete Cyprian - Schriften.
(Texte und Untersuchungen zur Gesch.d.alchristl.Lit. NF.3/4 1899/1900)

Id. Cyprian als Enthusiast.(Zeitschr.f.Neutestamentl.Wiss. Bd.3, 1902)

Id. Das Leben Cyprians von Pontius.(Texte u.Untersuch.z.Gesch. d.alchristlichen Lit. Bd.39/3, 1913.)

Haussleiter Joh.: Cyprian-Studien.(Commentationes Wölfflinianae Lips. 1891.)

Keenan Sr.A.E.: Th.C.Cypriani "De habitu virginum", a Commentary with an Introduction and Translation,Diss.Washington 1932.
(The Cath.Univ.of.America. Patristic Studies 34.)

Koch H.: Cyprian. Untersuchungen. Arbeiten zur Kirchengeschichte IV. Bonn 1926.

Martin Jos.: Die vita et Passio Cypriani.(Histor.Jahrb.d.Görresges. Bd.39, 1918/19)

Morgenstern G.: Cyprian, Bischof von Karthago, als Philosoph.
Diss. Jena 1839.

Monceaux P.: Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne.
Tome II: St.Cyprien et son temps. Paris 1902.

Peters J.: Der hl.Cyprian von Karthago, Bischof, Kirchengvater und
Blutzeuge Christi, in seinem Leben und Wirken darge-
stellt. Regensburg 1877.

Reitzenstein: Die Nachrichten über den Tod Cyprians.(Abhandlungen
der Heidelberger Akademie, phil.-hist.Klasse, 1913.)

Rettberg Fr.: Th.C.Cyprianus, Bischof von Karthago. Göttingen 1831.

Ritschl O.: Cyprian von Karthago und die Verfassung der Kirche.
Göttingen 1835.

Schubert F.: Die pastoralen Grundsätze in Cyprians Hirtenschreiben
aus der Decianischen Christenverfolgung. (Weidenauer
Studien III.1909.)

Soden H.v.: Die Cyprianische Briefsammlung. (Texte u.Untersuchungen
z.Gesch.d.altchristl.Lit. NF. X,3,1904.)

Wohleb L.: Cyprians "De opere et eleemosynis". (Zeitschr.f.Neu-
testamentl.Wiss. Bd.25.1926.)

Libri varii argumenti.

Achelis: Die syrische Didaskalie. (Texte u.Untersuchungen z.Gesch.
d.altchristl.Lit. Bd.25,1/2,1904).

Audollent: Carthage Romaine 146-698 p.C. (Bibl.des écoles franç.
d'Athènes et de Rome, tome 48) Paris 1901/4.

Bardenhewer O.: Geschichte der altchristlichen Literatur.2.Bd.
Freiburg i.Br.1903.

Bigelmair A.: Die Beteiligung der Christen am öffentlichen Leben
in vorkonstantinischer Zeit. (Veröffentlichungen aus
dem kirchenhistorischen Seminar VIII.)München 1902.

Birt Th.: Das Kulturleben der Griechen und Römer in seiner
Entwicklung. Leipzig 1928.

- Blümner H.: Die römischen Privataltertümer. (Iwan Müllers Handb.d. klass. Altertumswiss. 4. Bd. 2. Abteil., 2. Teil) München 1911.
- Brandt W.: Die jüdischen Baptismen, oder das religiöse Waschen und Baden im Judentum mit Einschluss des Judenchristentums. (Beiheft zur Zeitschr. f. alttestamentl. Wiss. Bd. 18) Giessen 1910.
- Brunn W.v.: Kurze Geschichte der Chirurgie. Berlin 1928.
- Cabrol - Leclercq: Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie. Paris 1925.
- Dölger Fr. I.: Antike und Christentum. (Kultur- und Religionsgesch. Studien Bd. III. Heft 4) Münster i. W. 1932.
- Döllinger J.: Hippolytus und Kallistus oder die Römische Kirche in der ersten Hälfte des 3. Jahrh. Regensburg 1853.
- Friedländer L.: Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von Augustus bis zum Ausgang der Antonine. 4 Bde Leipzig 1919/21 (4. Auflage hgb. von Wissowa.)
- Gardiner E. N.: Greek athletic sports and festivals. New York 1910.
- Id. Athletics of the ancient world. Oxford 1931.
- Geffcken J.: Kynika und Verwandtes. Heidelberg 1909.
- Goltz Ed. Freiherr v.: Das Gebet in der ältesten Christenheit. Eine geschichtliche Untersuchung. Leipzig 1901.
- Grysar E. J.: Ueber die Pantomimen der Römer. (Rhein. Mus. f. Philol. Bd. II, Bonn 1834.)
- Id. Der römische Minus. (Sitzungsber. der königl. Akad. d. Wiss., phil.-hist. Kl. Bd. XII 1854).
- Harnack A. v.: Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten. 2 Bde, Leipzig 1924.*
- Id. Das Urchristentum und die sozialen Fragen. (Preus. Jahrb. Bd. 131, 1908.)
- Id. Brot und Wasser, die eucharistischen Elemente bei Justin. (Texte u. Untersuchungen z. Gesch. d. altchristl. Lit. Bd. 7. 1892.)
- Id. Christliche Aerzte. (Texte u. Untersuchungen z. Gesch. d. altchristl. Lit. Bd. 8/4 1892)

- Harnack A.v.: Tertullian in der Literatur der alten Kirche.
(Sitzungsberichte der königl.preuss.Akad.d.Wiss.zu
Berlin II.1895.)
- Höslinger R.: Die altafrikanische Kirche im Lichte der Kirchen-
rechtsforschung nach kulturhistorischer Methode.
Wien 1935.
- Huber K.: Theorie der gymnischen Erziehung bei den Römern.(Mann's
Pädagog.Magazin, Heft 1411) Langensalza 1934.
- Hübner: Ornamenta muliebria. (Hermes I. 1866)
- D'Irsay St.: Christian Medicine and Science in the third Century
(Johns Hopkins University "The Journal of Religion" X/4
1930)
- Jüthner J.: Philostratos über Gymnastik. (Sammlung wissenschaftl.
Kommentare zu griech. und röm.Schriftstellern VII.)
Berl.-Lpz 1909.
- Id. Körperkultur im Altertum.(Jenaer medicin-hist.Beiträge
Heft XII. Jena 1928.
- Koch H.: Virgines Christi. (Texte u.Untersuchungen..3.Serie I.1907.
- Lucius E.: Die Anfänge des Heiligenkults in der christlichen
Kirche. Tübingen 1904.
- Krause J.H.: Die Gymnastik und Agonistik der Hellenen.2 Bde Lpz 1841.
- Marquardt - Mau: Das Privatleben der Römer. (Handbuch der römischen
Altertümer VII/1) Lpz 1886.
- Mommsen Th.: Römische Geschichte V.; Die Provinzen von Caesar
bis Diokletian. 1927 .
- Neuburger M.: Geschichte der Medizin, 2 Bd.Stuttgart 1906/11.
- Ninck M.: Die Bedeutung des Wassers im Kult und Leben der Alten.
Eine symbolgeschichtliche Untersuchung. (Philologus
Suppl. XIV/2, 1921)
- Norden E.: Beiträge zur Geschichte der griechischen Philosophie.
(Jahrbücher f.klass.Philol., Suppl.XIX.1893)
- Paciandi P.M.: De sacris Christianorum balneis. Venetiis 1750.
- Pauly - Wissowa: Real-Encyclopädie der klass.Altertumswiss.Stuttg.;
Reisch s.v. *ἀσκληπιεία* I.2058.
Thrämer s.v. Asclepius II 1642.
Mau s.v. Bäder II 2747.
Jülicher s.v. Cyprianus IV 1938.
Jüthner s.v. Gymnastes VII. 2026
Id. s.v. Gymnastik VII. 2030
Gossen s.v. Hippocrates N.16, VIII.1901.

Oehler s.v. Karthago XX.2150.

Ganszyniec s.v. Kranz XI.1588.

Kind s.v. Soranus 2.R. V. 1113.

Roeser E.: Körperkultur im Frühchristentum. ("Wissen und Glauben", Monatsschrift zur Begründung und Vertiefung der christl. Weltanschauung. Heft X. 1933)

Schanz - Hosius.: Geschichte der römischen Literatur. München

Schermann Th.: Die allgemeine Kirchenordnung. (Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums. 3.Ergänzungsband) Paderborn 1914.

Schröder Br.: Der Sport im Altertum. Berlin 1927.

Soveri H.: De ludorum memoria praecipue Tertulliania.Diss. Helsingfors 1912.

Stelzenberger J.: Die Beziehungen der frühchristlichen Sittenlehre zur Ethik der Stoa. München 1933.

Sticker G.: Abhandlungen aus der Seuchengeschichte und Seuchenlehre. I.Bd.: Die Pest. Giessen 1908.

Strathmann H.: Geschichte der frühchristlichen Askese bis zur Entstehung des Mönchtums. Lpz 1914.

Ueberweg- Baumgartner: Geschichte der Philosophie. Bd. 1915.

Ueberweg- Praeater: Die patristisch - scholast. Philosophie.1928.

Vogt M.: Der antike Sport, seine Geschichte und Technik. (Tusculum-Schriften 17.Heft) München 1934.

Weirich R.: Körper und Körpererziehung bei Platon. Diss.München. Endingen 1932.

Wellmann M.: Geschichte der Medizin im Altertum. (Hermes Bd.47. 1912)

Wendland P.: Die hellenistisch - römische Kultur in ihren Beziehungen zu Judentum und Christentum. (Handbuch zum Neuen Testament, I.2. Tübingen 1912.³

Weymann G.: Zu den Vitae S. Melaniae iunioris. (Hist.Jahrbuch d. Görresges. XXIX. 1908.

Wolf P.: Die Stellung des Christen zu den Schauspielen nach Tertullians Schrift "De spectaculis".Diss. Lps.1897.

Zellinger J.: Bad und Bäder in der altchristlichen Kirche. Eine Studie über Christentum und Antike. München 1928.